

Нормурод НОРҚОБИЛОВ

БЎРОН ҚЎПГАН КУН

Қисса ва ҳикоялар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2007

Отамурод йўлдаги харсангларни четга суришга уннаётган йигитлар ҳаракатини бир зум кузатиб тураркан, сўнг ўтиргичда ётган белбоғни қўлига олди. Уни димоғига олиб бориб хидлади. Белбоғдан кўхналик хиди, шунингдек, заиф атир иси анқирди.

— Уни белга маҳкам боғлаб олинг, мехмон, — деди қоратўри йигит, кафтларини бир-бирига ишқаларкан, жилмайиб.

— Ҳа, маҳкам боғланг, — деди иккинчиси.

— Аввалроқ шундай қилиш керак эди, — деди яна биринчиси.

Отамурод белбоғни белига боғларкан, масрур жилмайди. Бунга жавобан йигитлар ҳам кулишди. Сўнг қўл силкиб, хайрлашиб қолишди.

• • •

Худди шу аснода Сардор чол дўнгга кўтарилиб улгурганди.

У йигитларнинг йўлни тозалашларию, жилган машина кетидан қўл силкиб қолишларини жимгина кузатаркан, енгил, жуда енгил нафас олди. Кейин улар кўриб қолмасин дея, буталар орасига яширинди.

Йигитлар узун-қисқа бўлиб, қишлоқ томон юришаркан, улар қаторида Абдурахмон чавандознинг невараси ҳам бор эди. Отамуродга рўпара бўлган биринчи йигит эди у.

Чол буталар панасига хотиржам жойлашиб ўтираркан, ўзининг бу қишлоқда муқим яшаб қолишига сабаб бўлган омиллардан бирини топгандай бўлди. Аммо буни сўзда ифода этиш қийин, фақат ҳис кила билишгина мумкин эди, холос.

ТОҒУ ТОШЛАРДА

Унинг ҳаётида беҳаловат кунлар бошланганди. Энди илгаригидек эмин-эркин юролмас, назарида ҳар бир харсанг, бута ёки арча ортидан ғаними пойлаб тургандек ўзини бежо ҳис этарди. Бундай пайтда кўзидан кўра кўпроқ димоғига ишонарди. Ўша даҳшатли хидни илғашни баробар бутун вужудида титроқ кўзғалиб, тезроқ қочмоқ пайида бўларди. Ўша даҳшатли хид — ин-

сон хиди эди. Кўпинча бу хид милтиқ иси билан коришиқ бўларди. Қоришиқ хид — ажал эди. Ажал ҳидини пайкаган кезлари қора, намчил тумшугини юқорига кўтариб, барча айиқларга хос хиёл сусткаш хатти-ҳаракатлар ила ҳавони бот-бот искар, кейин эса лапангланча орқа-олдига қарамай қочиб қоларди. Орқа-олдига қарамай деганимиз сал ёлгон бўлар, нега деганда, Пахмоқ қочиб бораётиб, йўлда дуч келган нарса — харсанг, бута, арча, қисқаси, бекиниш мумкин бўлган нимаики учраса, бир зумга тўхтаб, ғаними томонга секингина мўралар ва шу созда уни бир неча бор кўришга муяссар бўлганди.

Эгридара худудида ўзи ёлғиздек, ғаними ҳам ёлғиз эди. Тошлоқсойлик Панжи саёқ унинг изидан тушганди. Шу дамгача уларнинг бир-бирлари билан ишлари йўқ эди. Пахмоқ ўз ерида тинчгина умргузаронлик қилганидек, Панжи саёқ ҳам тоғбегининг кўзини шамғалат қилиб, тулки ва парранда-ю даррандаларни отиш билан қаноатланиб юрарди. Айиқ овлаш етти ухлаб тушига кирмаганди. Умрида йирик йиртқичлардан — уч-тўрт бўринигина отишга муваффақ бўлган бу одамнинг феъли ёзда шаҳарлик мехмонларнинг навбатдаги ташрифидан кейин айниди.

Қишлоқ пастидаги сой бўйида сўлим гўшалар ниҳоятда сероб эди. Айни саратонда бу ердан дам олувчиларнинг кети узилмасди. Бундай пайтда Панжи саёққа ўхшаш такасалтангларнинг куни туғарди. Тимирскиланиб сой бўйига тушса бўлди, истаган давра уни ўзига қўшиб оларди. Панжи саёқ мехнатга териси юпка бўлгани билан улфатчиликни жуда қойиллатарди, хизматдан сира қочмасди. Ўчоқ кавлаш дейсизми, тандир осииш дейсизми, юқоридан ўтин териш тушиш дейсизми, хуллас, бу хил юмушларни жуда кифтини келиштирарди. Боз устига уста гурунги эди. Оғзига озгина «тегиши» билан ов ҳақида шундай бир гурунглари бошлардики, ўтирганларнинг оғзи ланг очилиб қоларди. Даврадагиларнинг кўз ўнгида бу бирдан ўзгача тус оларди. Шунчаки бир фақир эмас, балки уста овчи, ҳар йили неча-неча бўриларнинг шўрини қуритадиган мохир мерган, неча-неча кўчкилардан омон қолган омадли инсон сифатида таассурот уйғотарди. Барча овчилардек бирга ўнни қўшиб гапиргани сайин тўйқусдан шу қадар

завки тошиб кетардики, окибатда гапирган гапига ўзи ҳам чиппа-чин ишониб қоларди. Дам олувчилар ҳам фавқулудда сахийлашиб, ундан ичкиликни аямас, кетишаётиб эса баъзилари манзилларини ҳам ташлаб кетишарди, боринг, бормасангиз хафа бўламиз, дейишарди.

Панжи саёқ уларникига бормаганидек, уйига ҳам таклиф этмасди. Қандай қилиб таклиф этсин. Пешанасига битгани уй бўлиб уй эмас, оғил бўлиб оғил — бир айвонли, етти боларли шунчаки бир кулба. Ёз бўйи ҳовлисини супурги ўт босиб ётади. Кузга томон супурги ўтларни ўриб, улардан супурги ясайди. Хафсала қилса, бозорга чиқариб сотади, йўғасам, ховлининг бир четида қиш ичи чириб адо бўлади. Рўзғор ишига камхафсала ва овдан бери келмагани учун хотини ташлаб кетган. Сўққабошликка тамомила кўниккан бўлса-да, гоҳо тўсатдан уйлангиси келиб қолади. Аммо бунинг учун аввало уйини тузатиб олиши лозим, иккинчидан, қуёш кўрмай моғорлаб кетган кўрпа-тўшагини янгилаши керак. Учинчидан, хотин туширгандан кейин ис-пис чиқариш деган гаплар бор, бунинг ҳаммасига эса пул керак. Қиш ичи отган тулкилари терисига битта қисир сигир келмайди. Ака-укалари, одам бўлмайди бу, дея қўл силтаб қўйганларига анча бўлган. Унинг эса одам бўлгиси келади-ю, лекин...

Панжи саёқ эркин яшашга ўрганган. Елкасида милтик, тоғма-тоғ изғишни хуш кўради. Унинг бу хил турмуш тарзини одамлар ҳазм қилолмагандек, ўз навбатида, у ҳам одамларнинг яшаш русумини ҳеч танига сингдиролмайди, ўзича одамларни кўркаламушга қиёслайди: «Иш, рўзғор, хотин ва бола-чақа... туфи-ий, шуям тирикчилик бўлди-ю!» Қишин-ёзин устидан пахталик тушмайди. Негаки, кечалари дуч келган ерда ётиб қолаверади-да. Дала-дашт, тоғу тош, ўнқир-чўнқир унинг учун ҳар қандай уйдан афзал. У, асосан, тулки овлашни яхши кўради, паррандаларни эса овқати учун отади. Ёздан бўлак пайт кулбасининг ёнидан ўтиб қолган одамларнинг димоғини каклик шўрва ҳиди қитиклайди. Агар кўнглингиз каклик шўрва тусаса, марҳамат, яримта винони қўйинга тикиб, эшик қоқиб бораверинг. Панжи саёқ сиздан овқатини аямайди.

Боя айтганимиздек, ёзда унинг куни сой бўйида ўта-

ди. Дам олувчилар орасида ҳафталаб туриб кетувчилар бор. Панжи саёқ гурунги ва хизмати эвазига ҳафталаб маза қилади. Бир сафар уни норғул-норғул эркаклардан ташкил топган давра аҳли ўзига тортди. Даврабоши туман марказидаги аллақандай бир каттакон идоранинг бошлиғи экан. Гап орасида кимдир бу ҳақда қистириб ўтди. Аммо Панжи саёқ учун бу нарсанинг зиғирча аҳамияти йўқ эмасми, бошлиқнинг виқорли чимирилиб ўтиришларига мутлақо аҳамият бермади. Одатдагидек, хизматини сидкидилдан адо этиб юраверди. Қўли ширинлигини билган бошлиқ бора-бора уни ўзига яқин олди, ов ҳақидаги гурунглари жон қулоғи билан тинглади. Тинглаб туриб, бир куни шундай деб қолди:

— Мулла Панжи, бу-у айиғу қоплонларгаям тишлари ўтадими ё фақат бўрининг кетидан пойлайдиларми?

Панжи саёқ ҳузур қилиб суяк кемираётган эди, жавобга ошиқмади. Суяк кемира-кемира аввалбошда бошлиқнинг семиз, оппоқ яланғоч сонларига, сўнг калта иштони устига тўкилиб турган йўғон қорнига назар солди, тоғ йўлига ўлақолса чидамаса керак бу, деб ўйлади негадир ўзининг чайирлигидан суюниб. Сўнгра унинг ўзига бир қадар ихлос билан тикилиб турганлигини кўриб, мой юки бармоқларини ялай-ялай, ўта жиддий оҳангда гап қотди.

— Тишимиз ўтади, ака. Тоғда бизди тиш ўтмайдиган нарсанинг ўзи йўқ. Кўнгиллари нимани тусайди, айтаверсинлар, отиб бераверамиз. Тоғбегини ўйламанг, битимниям туютолмайди у.

Табиий, бошлиқ тоғбегини ўйламаган. Шундоқ қаршисида савлат тўкиб турган тоғу тошларнинг қўриқланиши унга бир қадар эриш туюлади. Мийиғида илжайиб, жўшиб оқаётган сойга тикилади. Атрофнинг ниҳоятда гўзаллигини ўйлайди. Яна озгина «отиб», сувга тушишни хаёл қилади. Аммо қаршисидаги кимса жавоб кутиб кўзларини лўқ қилиб турибди. Шунда у яна мақсадга ўтади.

— Бизга битта қоплонми, айикми отиб берсалар, — дейди. — Полга ташлаб қўйсак дегандим. Ҳов бирда бир оғайнимникига ўтгандим. Айиқ териси шундоққина дивани тагида ётибди. Айтишига қараганда, айиқ жуни товонни қитиклаб, нервга ором бераркан.

— Қоплон деганимиз пишак¹дан каттароқ бир жонивор-да, — дейди Панжи саёқ сергўштроқ қовургани қўлига олиб. — Пишакди акаси десаям бўлади уни. Сиз, яхшиси, айувдан² қолманг, ўзиям бир гектар ерни олади. Янгам билан устида ўйин тушсангиз ҳам бўлади.

Унинг гапи бошлиққа хуш ёқиб, улкан қорнини силкитганча мириқиб кулади. Унга бошқалар қўшилади. Сой бўйи қаҳқахага тўлади.

— Оббо, сизи-ий, — дейди бошлиқ мижжаларига қалкиган ёшни артиб. — Гапни зап оларкансиз-ку, а. Унда бизга битта айиқ отиб берасиз. Лекин ҳақиниям айиқдай қилиб тўлаймиз. Нима ишонмайсизми? — У ёнидаги йигитга им қоқади, йигит чодир яқинидаги машинадан семизгина ҳамён кўтариб келади. У ҳамённи қўлига олиб, ундан бир даста пул чиқаради-да, санамай, унинг олдига ташлайди. — Бу аванс, — дейди, сўнг. — Қолганини иш пишгач оласиз. Вақтини айтинг, шофёрим кеп опкетади.

Бир даста пулни кўрган Панжи саёқнинг кўзлари чакнаб кетади. Хаёлининг бир четида ҳамиша яшаб келган ва гоҳо-гоҳо секин кўзғалиб қўядиган ожиз бир илинж илкис жонланиб, кўз ўнгидан кулбасининг таъмирдан кейинги ҳолати ўтади. Тасаввури янада рангланиб, кулбасида рўзгор иши билан куйманиб юрган бир аёлни кўради. Ана у эрининг музлаб қолган этигини иббо билан тортмоқда. Қани энди чоғи келса. Бунга сари Панжи саёқ хузур килади. Кабатида кўш-кўш каклик ва бошқа даррандалар. Милтиғи деворга суялган. Тўнғиб қолган сирти уйнинг ҳароратидан терчиган. Хотини этигини ечиб бўлиб, милтиққа қўл чўзади. Панжи саёқ норозиланиб бош чайқайди, яроққа тегма, хотин кишининг ишимас бу, яхшиси, мановулардан битта шўрва яса, дейди. Аёли итоаткорона бош ирғаб, тагига янги қавилган кўрпача ташлайди. У оёқларини печкага тоблаб, ён-бошлайди. О-о, қандай маза!

Унинг хаёлга ботиб қолганини бошлиқ ўзича тушунди шекилли, хиёл ошиброқ изоҳ беради.

— Пулдан гам еманг. Қанча десангиз тўлаймиз. Қачон юборай шофёримни.

¹ Пишак — мушук.

² Айув — айиқ.

Панжи саёкнинг хаёли қочиб унга қарайди. Бунда пул кўп, деб ўйлайди унинг кўлидаги ҳамёнга хирслик билан тикилиб, бунга пул писанд эмас, йўғасам, битта сассиқ айувга шунча пул тўлайдими, лекин айув отиш ҳам осон иш эмас, қийин.

Бошлиқ сал жонсарақлиниб, яна сўрайди.

— Қачон юборай одамимни?

— Кузда, — дейди Панжи саёк.

Бошлиқ узоғи билан «хафта-ўн кун» деган жавобни кутганди. Бу гапни эшитиб ҳафсаласи пир бўлади. Ўртадаги пулга ичи ачиб қарайди, мастлик қурсин, дея ўзини янади. Аммо қайтиб олишга юзи чидамайди. Ат-рофдагилар нима дейди, деган андишага боради.

— Ҳозир отиб беролмайсизми? — дейди кейин. — Сизга чўт эмас-ку бу...

— Ҳозир туллаган пайти, — дейди Панжи саёк олдидаги пулни бахузур чўнтагига жойлаб. — Кузда жуни зўр бўлади. Лекин бахтингиз бор экан. Эгридарада битта зўри бор. Жуни бир қарич. Пахмоқ деб от кўйганмиз. Шойирни кузди ўрталарида юбораверинг.

— Битта-яримтаси отиб қўймасмикан ишқилиб?

— Отмайди, — дейди Панжи саёк ишонч билан. — Қўриқхонада отиш ман қилинган. Бизнинг йўриғимиз эса бўлак. Эгаси минг пойласин, ўғри бир дегандай... амаллаймиз-да энди, ака.

— Эркакча гап-а? — Бошлиқ унга қўлини узатди.

— Худога шукур, эркак бўп туғилганмиз. — Панжи саёк олдинга эгилиб, унинг хамирдай юмшоқ кафтини тутаркан, алоҳида таъкидлайди. — Сўз бердикми бажарамиз. Бажармасак ўзимизни эркак санамаймиз, биз!

Бу гап ёз чилласининг ўрталарида бўлиб ўтганди. Пахмоқ бу вақтда ёз неъматларидан тўла-тўкис бахраманд бўлиб юрарди. Ора-сира сойга эниб балиқ овларди. Балиқ овлашнинг обдон ҳадисини олганди. Асосан буримдаги қиёқзорда кўп ўралашарди. Қиёқзор сойдан айри тушган бўлиб, у ерга сув тошлар орасидан сизиб ўтарди. Чикиш жойи торгина ўзан эди. Пахмоқ овни худди ўша ердан бошларди. Аввал чўнқайиб ўтириб, илиқ сувда бемалол сузиб юрган балиқларга панжа урарди. Турган гап, балиқлар патир-путир қочмоққа тушарди. Шунда унинг сабри чидамай, қиёқзор оралаб сувни бошдан-оёқ лойқатиб ташларди. Кейин эса тамомила гарангсиб қолган балиқларни битта-битта тутиб,

кирғоққа улоктираверарди. Қорни дўмбирадай шишиб кетгунча балиқхўрлик қиларди-да, нафси қонгач, сойнинг чап қирғоғидаги дўланазорга чиқиб, ўзини офтобга тоблаб ётарди. Орада бир-икки бор сувга тушиб чиқарди.

Қискаси, айна ўша пайтда у сойнинг юқори қисмида ов қилиб юрарди. Қуйида эса унинг ўзини овлаш хусусида бир битимга келинганди.

Улар илк бор кузнинг ўрталарида Оқсув бўйида тўқнаш келдилар.

Оқсув деганимиз Эгрідара туби оралаб оқадиган сойга келиб қуйиладиган кичик ирмоқ эди. Ирмоқнинг манбаи Эгрідаранинг ўрта тармоқларидан бири ҳисобланмиш тик жарликнинг тўридаги булоқ эди. Тик жарлик тоғ бағрига уч чақиримча суқилиб кирган бўлиб, туби булоқ бошигача қалин чангалзор эди. Оқсувнинг сойга келиб қуйиладиган қисмини эса улкан зирк майдони ташкил этарди. Шу куни Пахмоқ зирк оралаб, нордон, қизил мевалардан тотиниб юрарди. Кузда айиқлар йилнинг бошқа пайтларига нисбатан овқатга ўчроқ бўлишарди. Сабаби, олди қиш. Қиш уйқусига оч қорин билан кириб бўлмайди-да.

Олдинги чап оёғига ўқ келиб текканда, у зиркнинг шигил мевали шохига энди интилай деб турганди. Кучли оғриқ баробарида наридаги харсанг бошида тутун кўрди. Сўнг овчининг боши кўзига чалинди. Нақл қилишларича, яраланган айиқ ганимига дарҳол от кўярмиш. Аслида ҳам шундай. Аммо ҳар пайт ҳам бу ҳодиса юз беравермайди. Пахмоқ харсанг томонга бир талпинди-ю, чўлоқланганча, гингшиб, ингиллаб қоча бошлади. Шўрлик эндигина уч ёшга тўлган бўлиб, у қадар жасоратли эмасди. Боз устига, оғриқ шу қадар зўр эдики, чопса оғриқ босиладигандек, оёғига зўр бермоқда эди. Иккинчи ўқ ёнидаги тошга келиб тегди. Бунга сари у баттар шаталоқ отди.

Ўша куни тоғ ўнгиридаги коваклардан бирига бикиниб, роса бир ҳафта жароҳати билан андармон бўлди. Ялаб-юлқаб жонига ором берди. Хайтовур, ўқ суягига зиён етказмаган экан, ҳафта деганда жароҳати анча битиб, ташқарига чиқди.

Яраланганда илк бор ёлғизлиги қор қилди. Онасини эслаб, узоқ-узоқ гингшиди. Милтиқдан эса ёмон юрак олдириб қўйди.

• • •

У онасидан эрта етим қолганди. Онаси ҳам ўзига ўхшаш журъатсизроқ айиқ эди. Келбати кичикроқ, кўримсизгина эди. Лекин барча оналар каби ўта меҳрибон эди. Боласини ер-кўкка ишонмагандек, сабоқ бериш борасида анча талабчан эди. Аммо сал эҳтиёткорсизроқ эди. Нега деганда, сўнгги пайтларда кўриқхонада йирик жониворлар ҳаётига қасд қилиш ҳоллари камдан-кам содир бўларди. Тартиб бузар овчилар, асосан, майда жониворлар билан чекланарди. Кам ҳуркитилгани боис, у хийла боқибегам эди. Айни шу нарса унинг бошига етди. Билмай захарланган сигир гўштини еб қўйди.

Кўриқхонада милтиқ отилар, қопқон қўйилар, лекин захар ишлатилмасди. Захарни бўрилар жонига теккан чўпонлар қўйганди. Захар нималигини билмаган онаси гўштдан тўйиб еди. Ўша пайтда, бахтига, Пахмоқнинг қорни тўқ эди. Онаси гўшт билан андармон вақтида арчазорда ўйнаб юрарди. Қайтиб, онасини чўзилиб ётган ҳолда кўрди. Ўлим нелигини тушунмас, югуриб келиб онасининг пинжига суқилди. Кейин устида умбалок ошиб ўйнади. Қулоғидан тишлаб тортқилади. Қизик, онаси ғиқ этмади. Одатдагидек, улкан панжаси билан уни нари сурмади. Миқ этмай ётаверди.

Шу пайт сўкмоқ бошида отлиқ кўринди. Одатда, онаси инсон зотидан иложи борича нари юришга ҳаракат қиларди. Бу ҳолни унинг шуурига қуйишга ҳам улгурганди. Бу сафар уни танг қолдириб, онаси кимир этмади. Пахмоқ хавфдан огоҳлантириб, оёғидан қаттиқ тишлади. Бирок бу ҳаракати ҳам фойда бермади — онаси пинак бузмади. Отлиқ эса тобора яқинлашиб келарди.

От ташвишли пишқириб, туёқ товушлари тинди. Киши от устидан диққат билан уларни кузатди. Сўнг елкасидаги милтигини қўлига олиб, осмонга ўқ бўшатди. Ўқ овозидан Пахмоқ кўрқиб кетди. Ички бир идрокка бўйсуниб, арчазорга қочди. Анча вақт биқиниб ётди. Онасининг излаб келишини кутди. Қуёш қоялар ортига бекинсаямки, онаси қидириб келмади. У ҳурка-хурка онаси томон жилди. У ётган ерда бир уюм гўштни кўриб анг-танг туриб қолди. Онаси қаёққа йўқолди? Бу саволга жавоб тополмагандек, олға силжишга ҳам ботинолмади. Арчазор оралаб, гингшиганча, онасини қидириб кетди.

Онасини излаб тошсупагача борди. Тошсупа кичик-роқ қоянинг туртиб чиққан бурни бўлиб, чор тарафи куюк арчазор эди. Онаси кўпинча шу ерни маъқул кўрарди. Қорни тўқ кезлари тошсупада ором оларди. Сукунатга чўмилган даранинг бу бурчида тик этган товуш дарров кулоққа чалинади. У тунни шу ерда ўтказди. Шитирлаган ҳар бир товушни онам деб ўйлади. Тошсупа лабидан туриб пастга илҳақ-илҳақ термулди. Аммо ҳар сафар товуш эгаси бошка бўлиб чиқаверди — гоҳ уни тўнғизлар галаси алдар, гоҳ дарахтадаги қушларнинг патир-путури чалғитар, гоҳ қайсидир жониворнинг оёғи тагидан кўчган тош умидлантитар, қисқаси, турли-туман ҳидга тўла ҳавода онасининг таниш хидини беҳуда кидиради.

Пахмоқ етимликнинг илк тунини тошсупа лабида маъюс ва эзгин бир ҳолатда ўтказди. Қуёшнинг дастлабки нурлари қаршисидаги қоя юзини ёритгач, қорни ниҳоятда очганини англади. Фингшиб, ингиллаб нола қилди, ўзича онасидан ўпка-гина қилди. Тонг отганидан ботирланиб, нораста овозда ўкириб-ўкириб уни йўқлади. Ҳар йўқловдан сўнг диққат билан теваракка кулоқ тутди. Таниш шарпа кулоғига чалинавермагач, яна ва яна ўқирди. Онаси чиқиб келиши мумкин бўлган арчазорга тикилиб-тикилиб ўқирди. Охири ўкиравериш жонига тегиб, бир нуқтага термулганча туриб қолди.

Кун хийла ёйилгач, олифта бир тулки диққатини тортди. Арчазордан чиқиб келган бу жонивор искаланиб, тошсупа тагига келди. Тошлар орасидан ниманидир топиб, иштаха билан чайнай бошлади. Бундан Пахмоқнинг қорни баттар гўлдираб, тумшукчасини ялади, нолакор фингшиди. Тулки чўчиб тепага қаради. Уни кўргач, бамайлихотир ўз юмушида давом этди. Сўнгра тор сўкмоқ бўйлаб юқорига ўрлади. Пахмоқ кўзи билан уни тор муюлишгача кузатиб қолди. Муюлишдан Эгридаранинг асосий қисми бошланади. Ундан нариёғи кичик водий, водийдан сўнг Қорадара. Пахмоқ Қорадарада икки бор бўлган. Негадир онаси у томонларни унчалик хуш кўрмас, асосан Эгридара ҳудуди билан чекланарди. Кейинчалик билса, Қорадарада емиш камроқ экан, шу боис онаси у томонларга кам бошлаб борарди.

Тулкининг қораси ўчгач, у майда тошли сўкмоқдан пастга энди. Боя тулки ниманидир чайнаган ерга борди.

Тошлар орасига бошини сукиб искаланди. Димоғида сасиганроқ парранда исини туйиб, пишқирди. Пишқира-пишқира қуйига жилди. Илк бор мустақил равишда емиш қидириб кетди. Емиш дегани мўл эди. Мазали томирлар истаганча топиларди. Нафси бир оз конгач, ўз майлида тентиб кетди. Онасини қўмсаб, фингшиди. Оёқлари беихтиёр кечаги жойга тортди. Тезроқ борса онасини топадигандай қадамини тезлатди. Аммо қалин бутазорга кирганида кутилмаганда ганимга дуч келди. Тўсатдан унга тўнғиз ташланиб қолди. Бечорани бир туртиб нишабликдан пастга улоқтириб юборди. Биқинлари тошга урилиб, қуйига юмалаб тушаркан, оғриқдан ҳам кўра даҳшатдан, даҳшатдан ҳам кўра ожизликдан чинқириб юборди. Ахир онаси ёнида бўлганида бу ҳол юз бермасди-да. Онаси даврида бу каби хунук ва серзарда жониворларга неча-неча бор дуч келишган, бироқ улар ҳеч вақт ҳад қилолмаган. Энди эса...

Пахмоқ дунёнинг бу хил ишларидан таажжубга ботиб, арча тагида узоқ ўтирди. Танидаги оғриқ босилгач, яна секин олға жилди. Буримда яна тўнғизларга дуч келди. Бояги тўнғиз болаларини эргаштириб, сойга эниб борарди. Пахмоқ уларни кўриши билан ошиғич ҳолатда тош ортига биқинди. Илгари бундай эмасди, онаси қаба-тида тик босиб бораверарди. Тўнғиз деганлари хўр-хўрлаганча ўзини четга олмасдан иложи йўқ эди.

Тўғри, бир сафар улкан тўнғиз онасига ҳамла қилган. Чамаси, болаларини қизганганди. Аммо онаси ўта совуққонлик билан уни шундай бир туширгандики, шўрлик тўнғиз майда буталарни босиб-янчиб харсанг ортига юмалаб тушганди. Онаси эса ортиқ тирғалишни ўзига эп кўрмай, секин йўлида давом этган ва ўша куни Пахмоқни роса баликка тўйдирганди.

Тўнғизнинг сўнги боласи буталар ортида кўздан йўқолгач, у биқинган жойидан чиқди. Биринчи бор атрофига кўрқув ила назар ташлади. Кейин ёнверига ҳадикли аланглай-аланглай, онаси тўсатдан ғойиб бўлган кечаги жойга жилди. Кўклам тошқини ўпирган ўнгир бўйлаб юриб, ялангликка чиқди. Кечаги ерда қузғунлар галасини кўриб, жойида хайрон туриб қолди. Улар орасида онаси кўринмасди. Қаёққа кетди экан у? Енгил шабада ўша томондан яна қўланса хидни олиб келди. У енгил пишқириб, ўнгирга тушди. Зорланиб

фингшиди. Қорни очганини ҳис этиб, онасини эммоқ ис-тади. Тамшаниб-тамшаниб она сутини қўмсади. Мункиб кетиб, тумшуғи билан ўнгир деворига туртилди. Оғизча-си сут ўрнига қумга тўлди.

У йиғлади, росмана фингшиб, зорланиб, хўнграб йиғлади. Нораства овозда ўқириб-ўқириб йиғлади. Асрий қоялар миқ этмади, асрий арчалар дардига малҳам бўлмади. Қайтага нақ тепасида иккита тоғ бургути пай-до бўлди. Қаровсиз, ҳимоясиз қолган бу митти жони-ворга чоғлари келиш-келмаслигини чамалагандай осмон бағирлаб узоқ айланиб учдилар. Пахмоқ арчазорга кир-магунча бошидан кетмадилар.

У ўқсиб-ўқсиб йиғлаганида, миқ этмаган арчалар уни бағрига олди. Ташқи ғанимлар кўзидан пана қилди. Аммо арчазор қўйни ҳам ғанимларга сероб эди. Йиғлаб бораётган Пахмоқ ўзига ўқдек қадалиб турган нигоҳни ҳис этиб, бошини кўтарди. Нақ қаршисида ғазабнок си-ловсинни кўрди. Сировсин кўрқинчли ириллаб, кет, йўқол, деди. Олдинги оёқларини олға чўзиб, жангга шайланди. Пахмоқ бир одим олдинга босса, ташланиши-ни огоҳ этди. Пахмоқ кетига тисарилиб, йўлни чапга солди. Хайрати аламга алмашинди. Онаси борида булар қаерда эди? Нега энди ҳаммаси унга ҳамла истаб қолишди? Тўнғиздан еган турткиси каммиди? Нималар бўлаяпти ўзи? Онаси қаерда қолди? Нега қидириб кел-маяпти?

Пахмоқ ўша куни ғанимларидан юрак олдириб, тош-супа тепасидаги ковакка эртароқ кириб ётди. Тунни оч-наҳор ўтказди. Тушида онасини кўрди. У тушида онаси-ни эмди. Тонгда эса қаршисидаги қоя юзида қуёш нури-ни кўрди. Ички бир сезги билан онаси энди қайтиб келмаслигини идрок этди. Ковак оғзида ғамга ботиб узоқ ўтирди. Аммо очлик ғамдан кучли эди. У Пах-моқни ҳаракатга ундади. У ўзи сезмаган ҳолда мустақил ҳаётни бошлади. Онасидан ўрганган усул бўйича қорин тўйдирмоққа тушди. Шўх айикчадан дилгир ва маъюс айикчага айланди. Бора-бора онасини унутди. Ёлғизлик-ка кўникди.

Бугун эса онасини бот эслади. Оғриқ қор қилиб, ёлғизлигини ўйлади. Фақат ҳиқиллаб йиғламади. Инг-раб-инграб ярасини ялади. Ғаним балосидан қутул-моқни ўйлади.

Пахмоқ биқиниб ётган жойидан оқсоқланиб чиққанида қуёш анча қўтарилиб қолганди. Кузнинг муздек хавосидан тани яйраб, бир муддат чўнқайиб ўтирди-да, теваракни синчков назардан ўтказди. Сўнг бир-бир бо-сиб йўлга тушди. Юргани сайин ярасидан қон сизаётганини пайқаб, таъби яна хира тортди. Пастга, сой бўйига тушиб, оёғини сувга тикди. Муздек сувдан вужуди тий-раклашиб, ўзини бардам ҳис этди. Беқарор шабада қаердандир ёввойи олма ҳидини олиб келди. Кўп ўтмай олма хидига дўлана ҳиди қўшилди.

У хидга эргашди. Ўз ҳудудидаги ерларни яхши биларди. Олма хиди Бужурқоя тарафдан келарди. Дўлана кута турсин, у олмага тўймоқ истади. Йўл-йўлакай у-бу тотинган бўлиб, манзил томон ошиқмай жилди. Оқсоқ оёғи ҳар қадамда ўзини эслатиб борди.

Олмазорга арчазор сойлик орқали чиқиларди. Арчазордан нарёғи кафтдек тошлоқ яланглик эди. Олмазор тошлоқ ялангликнинг нариги бетидан бошланиб, Бужурқоя этагига бориб туташарди.

Пахмоқ арчалари сийрак дўнгликка чиқаркан, ўзи учун ўта жирканч туюлган инсон хидини сезиб, бутун тани даҳшатдан титраб кетди. Бутун вужуди кўзга айланиб, хид келаётган томонга аланглади. Нариги бетдаги сўқмоқ бошида отликни кўрди. Уни дарров таниди. Кўнгли андак хотиржам тортиб, арча остига бекинди. Билади, тоғбеги безиён. Шунга қарамай, у ўтиб кетмагунча яширинган жойидан чиқмади. Атрофни жиддий, шунингдек, бир қадар мароқ билан кузатиб ётди.

Мароқланиб дейишимизга сабаб шундаки, ҳузурланиб эшлашга арзигулик хотиралар унда сероб эди. Бу жойнинг тарихи ана шундай хотиралардан бири эди. Аслида онасининг мулки ҳисобланмиш бу майдонда у ўз ҳукмронлигини ўтган йилнинг кузида тиклаганди. Унга-ча бу ер кулранг бўриларга тегишли эди. Норасталигида тортиб олишганди. Эсласа, ғазабдан ҳозир ҳам эти тиришади.

Норасталигида ҳудуд нималигини билмасди. Қорин тўйдириш ғамида боши оққан томонга тентиб кетаверарди. Бир куни олма хидини олиб Бужурқоя тарафга юрди. Олди киш, ўзи сезмаган ҳолда қорин ташвишига тушиб қолганди. Киш уйқусига оч қорин билан кириб

бўлмаслигини табиатнинг ўзи огоҳ этганди. Ўша огоҳга бўйсунган ҳодда ҳаракат қиларди у. Аммо ўша куни олма насиб этмаган экан, арчазордан чиқиши билан тошлоқ ялангликда бўриларга дуч келди. Бир эмас, икки бўри уни олдига солиб қувлади. У чинқирганча арчазорга қочди. Пастликдаги арчазорларда яккам-дуккам учраб турадиган тоғ теракларидан бирига ўрмалаб чиқиб олди. Бўрилар терак тагида беҳуда ўралашдилар, беҳуда юкорига сапчидилар. Уларга яна икки ёш бўри, болалари шекилли, келиб қўшилди. Бири қўйиб, бири тепага сапчиди. Кейин ўзаро маслаҳатлашиб, қайгадир гум бўлишди. Уларнинг қораси ўчиши билан Пахмоқ пастга тушди. Аммо йигирма-ўттиз одим юрмай, ўзи томон келаётган хавфни пайқади. Бундай қарасаки, халиги бўрилар елиб келмоқда. Демак, пастга тушишини пойлашган. У янада қаттиқ чинқирганча бу сафар арчага тирмашди. Хайтовур, бахтига камбутоқрок арча дуч келди.

Ўша куни арча устида узок қолиб кетди. Бўриларга нисбатан кек ва адоват юрагида маҳкам ўрнашиб қолди. Аслида у онасининг ғанимига дуч келганди. Заҳарли гўшт айни шу бўриларга қаратилганди. Онаси уларнинг касрига ўлиб кетганди.

Табиий, у буни билмасди. Ўзига ўтказилган алам туфайли орадан бир йил ўтиб, у бўрилардан бошлаб ўч олди. Бу воқеа ҳам Бужурқоя яқинида юз берди. Пахмоқ билмасдан бўриларнинг ини устидан чиқиб қолди. Қаршисидан ириллаб чиққан икки бўрини кўриб, аввалига лол туриб қолди. Бировга ёмонлиги йўқ одам ноҳақ ҳақоратга рўбарў келгандай, кўзларини пирпиратиб, анграйиб тураркан, бир хаёли изига қайтиб кетмоқчи ҳам бўлди. Сўнг бирдан бўриларни таниб қолди-да, хайрати баттар ошди. Назарида, бўрилар анча кичрайиб қолгандай эди. Ўтган йилги бўрилар анча басавлат эди. Булар эса... Бўрилардан бири узок ўйлатгани қўймади. Кутуриб хужумга ўтди-да, унинг сонидан гарчча тишлаб олди. Пахмоқ беихтиёр кетига тисарилди. Қочмоқчи ҳам бўлди. Бироқ тўсатдан нафсонияти қўзиб, қаҳри жўшди. Яқинига тишини иржайтириб келиб қолган бўрилардан бирини панжаси билан уриб учуриб юборди. Иккинчиси ўзини чапга олиб улгура олмади. Ўз запти билан Пахмоқнинг кучоғига келиб тушди. Шўрлик-

нинг суяклари бир сикувдаёқ синиб адо бўлди. Пахмоқ бу билан чекланмай, унинг яғринидан тишлаб ҳам олди. Оғзида қон таъмини туюб, баттар қутурди. Рақибини, том маънода мижиёлаб ташлади. Кейин шу яқиндаги катта тош билан бўрилар инини бекитиб қўйди. Аммо ғалабасидан негадир руҳланмади. Эски ғаними бўлмиш бўриларнинг бу қадар кичрайиб қолганидан ажабсиниб, улар бошида хийла вақт туриб қолди.

Пахмоқ ўзини кундан-кун улғайиб бораётганидан бе-хабар эди. Бир оз хайратдан сўнг, бўрилардан бири чўзилиб ётган арча тагига борди. Ички бир ундовга бўйсуниб, тумшувини кўкка чўзди-да, орқа оёқларида даст туриб, арча танасига елкасини обдон ишқалади. Одатдагидек аждодларига хос ишни қилди, яъни бу ер меники, деган белги қолдирди.

Юмушини битиргач, арчадан сал узоклаб, белгига қиялаб разм солди ва шундагина ўзининг улғайганини пайкагандай бўлди. Бу сезгидан томирларига қон югурди. Ярим овозда хушнуд ўкириб, теваракка мағрурмағрур назар солди. Кейин эса рақибларининг мурдаларига қиё ҳам боқмай олмазорни қора тортди.

Бу энди бир йил олдинги гаплар эди. Қиш ичи у яна улғайди. Кучга тўлди. Шу йил баҳордан бошлаб ажиб бир диққат ва ҳафсала билан ўз худудини кенгайтиришга тушди. Энди билсаки, бир йил олдин белги қўйган бу ерлар ўз худудининг маркази экан. Онаси у ўйлагандан кўра кўпроқ ерга ҳукмронлик қилган экан. Буни у қаердан билди деб ўйларсиз? Гап шундаки, бу йил баҳорда Бужурқоянинг жанубий қисмидаги Қўнғир тизмаларда ҳам обдон санқиган эди. Санқиш давомида болалик хотиралари хаёлида секин-аста қайтадан жонлана борди. Тизмаларда онаси билан юрганларини эслади. Қўнғир тизмалар Эгрідара каби емишга мўл бўлмаса-да, ҳарҳолда ўз мулки, баҳор кезлари тишга босгулик нарсалар топилиб туради. Пахмоқ қизиқсиниб, ундан наридаги ерларни — Чуқуркамар тепасидаги сойликдан бошланиб, хув кунботишдаги Мудроққоягача чўзилган Яланғоя тизмаларни ҳам айланиб чиқишга улгурганди. Ҳатто фасллар гўзали баҳор ҳам бу асрий қояларга бирор-бир кўрк беролмасди. Овчилар тилида, худо қарғаган жой, деб номланмиш бу масканга Пахмоқ қайтиб оёқ босмади. Шунингдек, Қинғир тизмаларда ҳам

камдан-кам ўралашарди. У, асосан, Эгридарада ва унинг теварагидаги бошқа катта-кичик дараларда тенти-рарди. Бужурқоя этагидаги бу ёввойи олмазор эса унинг энг хуш кўрган жойларидан бири эди.

Тоғбеги кўздан ғойиб бўлгач, у биқинган жойидан охиста қўзғалиб олмазор томон жилди. Ерга тўкилган меваларга қаноат этмай, дуч келган олма дарахтларини силкиб қокди. Тўйиб-тўйиб мева еди. Лекин хушёрликни бир дақиқа ҳам унутмади. Нафси ором олгач, ярадор оёғи симиллаб оғришига қарамай, бир хафта ковакда ҳаракатсиз ётганининг ҳиссасини чиқармоқчидай, одатдагидек, тентиб кетди. Тентий-тентий кечга томон Эгридара оғзига — осмонўпар икки қоя оралиғига бориб қолди. Соё бўйидаги харсанглардан бирининг пойига чўкиб, қаршисида ястаниб ётган кенг яланглик — водийни ва унинг ортидаги қўнғиртоб пастак тоғ тизмаларини синчиклаб кузатишга тушди.

Пахмоқ пастак тоғ тизмаларида ҳали ҳеч бўлмаган, лекин водийда истаганча кезган. Водий қўриқxonанинг этак қисми ҳисобланса-да, шу яқин-атрофдаги қишлоқ одамлари, асосан, тошлоқсойликлар томонидаги анча-мунча ўзлаштириб олинган. Кишилар бу ерга картош-кадан тортиб, қовун-тарвузгача экиб ташлашган. Водий ўртасидан оқиб ўтган соёнинг қирғоқлари хув адоқда қорайиб турган Тошлоқсой қишлоғигача мевазор боғ. Боғдаги мевалар тоғдаги мевалардан тубдан фарқ қилади. Йирик-йирик, серсув ва тотли мевалар. Кузда Пахмоқ мана шу мевалар илинжида пастга кўп энади. Аммо энган кезлари ўзини ҳеч қачон эркин ҳис этолмайди. Негаки, водийда истаган вақтда одам боласига рўбарў келиш мумкин-да. Шунингчун, нафси жуда ҳакалак отган дамлардагина ўғринча келиб кетади. Айниқса, водийнинг қишлоқ тарафдаги қисмида жойлашган ола-була йўлтўсгич ва унинг қаватида қўнқайган чоғроққина кулба ҳамиша юрагига қутку солиб туради. Бу йил ёзда ғаллазор оралаб, пишиб улгурмаган кўк майсаларни бамайлихотир тушираётганида, ўша томондан милтиқ отиб ҳуркитилганди. Шулар боис, уйчага нисбатан худди ғанимидек муносабатда бўлар, иложи борича у томонга яқинлашмасликка уринарди. Бироқ нафс деган бало ҳар вақт ҳам уни ўз майлига қўявермасди.

Хозир ҳам димоғида турфа хил мевалар хидини сезиб, у безовта гимирлаб қолди. Шабада бу томонга эсгани сайин оғзи сув очиб, фингшишга тушди. Кейин сой ёқалаб, беихтиёр водий томонга юрди. Картошкапояни кесиб ўтиб, боққа киргачгина ўзини анча бежавотир хис этди. Инсон боласи оғзига олмайдиган тоғ олмаларига сира ўхшамаган йирик-йирик қизғиш олмаларга дарров ташланмади. Аввалига теваракни диққат ила обдон кўздан кечирди. Кейин бамайлихотир йўғонроқ олма дарахтига яқинлашди. Уни силкитмоқ ўйида қаддини ростлаган жойида бирдан тек қотди. Сўнг хумдай бошини эгиб, дарахт танасини искади. У майда жониворларнинг ўзига хос «сўзлашув устун»ига дуч келганди. Тунда ташриф буюрган неки жонивор борки, бу ерда ўз белгисини қолдириб кетганди. Ҳатто кишлок дайди итларининг ҳам белгилари бор эди бу ерда. Пахмоқ келиб-кетувчиларнинг устидан айиқларча қулди ва қаддини тиклаб дарахтга ўз белгисини қолдирди. Ким келиб кетганини бир билиб қўйишсин!

Бахтига ўша куни ҳеч ким халақит бермади. У олмага обдон тўйиб, қуёш ботиб-ботмай дарага қайтди. Ўзи билган синашта коваклардан бирига кириб ётди. Қўп юрганиданми, ярадор оёғи қақшаб, яна азоб бермоқда эди.

* * *

Панжи саёқ ўша заҳотиёқ Пахмоқнинг изидан тушмаганига кейинчалик қўп ўқинди. Аввалбошда Пахмоқни бир ўқ билан тинчитаман деб ўйлаганди. Аммо баҳайбат жониворнинг салобати босдимми, қўли қалтираб кетди. Иккинчи ўқ эса умуман хато кетди. Агар ўн дақиқача бурун юқорига ўралаб кетган тоғбегининг қайтиб келишидан ҳадиксирамаганда, ундан Пахмоқ шўрликнинг қутулиши кийин эди. Ҳайтовур, ўқ овози тоғда акс-садо бериб тинар-тинмас, юқори сўқмоқдан от туёқларининг дупури эшитилди. Айиқ қочган зирк буталари сари ғоят эҳтиёткорлик билан яқинлашиб бораётган Панжи саёқ ўзини қалин чангалзор ичига олди. Қамчи тутган қўлини пешонасига қўйиб, теваракка олазарак қараётган тоғбегининг тезроқ кетишини илҳақ кута бошлади. Бахтга қарши, тоғбеги кетишга ошиқмади. Отини ўтловга қўйиб, чордона қуриб ўтириб олди. Овчи

шу атрофда бўлса, барибир ўзини билдиради деб умид қилди.

Панжи саёқ чангалзор орасидаги тош ортида биқиниб ётаркан, бошда тоғбегининг галварслигидан кулди. У ерга чордона қуриб олгач эса, ўзининг шошқалоклигидан куюнди. Ўз навбатида, айиқнинг ўлмайд қолганидан суюнди. Мабодо, айиқни ўлдирганида, терисини тушида кўрарди. Бугун ярадор қилдимиз, эрта бир кун отиб олишига ишониб, панада баҳузур ёнбошлаб ётаверди.

Тоғбеги кетгач, биқинган жойидан чиқди. Бояги жойга борди. Ерда қон изларини кўриб, аста из бўйлаб юрди. Сойгача чалғимайд келди. Қон изи сой бўйида йўқолганди. Демак, айиқ сойни кечиб ўтган. Этик ечмай сувга кирди. Муздек сув миясига чиққанига парво қилмади. Сойдан ўтиб, қирғоқ бўйлаб изғиди. Изни тополмади. Йирик жониворларни овлаб кўрмагани шу ерда панд берди. Агар оқим бўйлаб яна тўрт юз одимча юқорилаганда изни топган бўларди. Пахмоқ муздек совуқ сув ярадор оёғига хуш ёқаётганини сезиб, сув кечиб қочган, боз устига, кўз остига олган коваги хийла юқорида эди. Ковакка сой ёқалаб юрилиб, чангалзор орқали чиқиларди. Пахмоқ бу ерда фавқулудда бир туйғуга бўйсунган ҳолда изини сув ёрдамида йўқотишга муяссар бўлганди.

Панжи саёқ сойдан ўтиб, Эгридара тармоқларидан бири бўлмиш Ичакдара оғзига рўбарў бўлганди. Ичакдаранинг тор ўзани қалин арчалар билан қопланган бўлиб, ваҳимали суратда қорайиб турарди. У айиқни ўша ерда деб гумон қилди. Назарида, Пахмоқ арчалардан бирининг остида пойлаб тургандек туюлди. Ярадор жонивордан ҳар балони кутиш мумкин. Тоғда бу хил воқеалар кўп бўлган. Хов бирда тоққа равоч тергани чиққан қизилқишлоқлик бир чол ярадор айиқнинг чангалида бекордан-бекорга нобуд бўлганди. Отиб яралаган бошқа биров, балога эса чол қолган ўшанда. Шу боис, айиқни иссиғида тинчитгани маъқул. Эплаёлмадингми, бу ёғига ниҳоятда хушёр бўлмоқ лозим.

Бу ўй унинг бошига Ичакдара оғзига рўбарў бўлганда келди. Ва шунингдек, айиқ овлаб кўрмагани шу ерда билинди. Ичкарига киришга ҳайиқди. Халакит бергани учун ичида тоғбегини бошлаб сўқаркан, ўзини оқла-

моққа зўр бахона топди: «Нима кўп, худонинг куни кўп, бугун бўлмаса, эртага барибир отиб оламан. Анову қайсар хўкиз кеп қолмаганда, ҳозир уйда терисини тузлаб ўтирган бўлардим-а. Энди ортидан тилимни осилтириб юраверсам, у ёқда лойим қотиб қолади. Бугун лойни бир ёқли қиламан-да, эртан сахарлаб изига тушаман».

«Лойим қотиб қолади», деб бекорга ўзини окламаганди. Кейинги пайтда кулбасини тузатмоққа туппа-тузук киришганди. Бунга аслида Зариф устанинг пичинги сабаб бўлганди.

Кун анча ташлаб, сой бўйидаги базми жамшидлар ниҳоясига етгач, у Зариф устани йўқлаб қолди. Йўқлаб десак хато бўлади. Нега деганда, иш юзасидан йўқлаш унинг хаёлида ҳам йўқ эди. Шунчаки устанинг уйи ёнидан ўтиб кетаётганди. Қарасаки, Зариф уста дарвозаси қаватидаги қўлбола ўриндикда мудраб ўтирибди. Шунда йўлига бир бодилик қилгиси келди. Пули борлиги билан мақтаниб қўйгиси келди. Билади, устанинг оёғида боди бор, ёздан бўлак пайт иш олмайди. Шу дардинг бор экан, ёзда қаерда эдинг деб рад этишга этади-ю, лекин Панжи саёқ уйига уста олмоқчи бўпти деган гап бутун қишлоққа тарқалади. Унга мана шуниси қизиқ эди.

Аmmo уста каттазанг одам эди. Панжи саёқни пайқамаганга олди. Саломи ерда қолган Панжи саёқнинг дили оғриси-да, ўзини босди. Бу сафар овозини баландлатиб салом берди. Устанинг ўнг кўзи хиёл очилиб, лаблари кимирлагандай бўлди, чамаси, алик олди.

— Шу-у... бизди уйди қўлдан чиқариб берсангиз, уста, — деди Панжи саёқ мақсадга кўчиб.

Бу гапдан Зариф уста ғоят таажжубланди. Лекин шундаям иккинчи кўзини очмади. Чап кўзини баттар қисиб, унга бошдан-оёқ ҳайрон тикилди. Негаки, Панжи саёқ, унинг назарида, санокда йўқ одам, нимасига ишониб уйига уста солмоқчи экан? У Панжи саёқни қузатишда давом этаркан, истехзоли илжайди.

— Уста ҳақиқа битингни тўлайсанми? — деди кейин. — Ё уста насияга иш қилади деб ўйлайсанми?

— Пул дегани бизда ачиб ётибди, уста, — деди Панжи саёқ чўнтаги устидан шапатилаб. — Исига чидаёлмай олдингизга келганмиз... — Шундай дея у устанинг

кўркам иморатига ишора қилди. — Уйимди ўзингизникидай «култирний» кип берсангиз.

Зариф уста унинг дўмпайиб турган чўнтагига ўшшайиб тикиларкан, кўзини юмиб фикр қилмоққа тушди. Пулга хирси қанча баланд бўлмасин, иш масаласида одам танларди. Хунарим ерда қолмаган деб, бундайроқ одамларникига қадам босмасди. Панжи саёққа ўхшаганларни эса одам қаторида кўрмасди. Шулар боис, унинг ташрифидан жаҳли чиқинқиради.

— Култирний уйда ўтиргилари кеп қолдими? — деди бир оз ўйловдан сўнг ҳар иккала кўзини бараварига очиб. — Ким қўйибди сенга култирний уйни? Яшайвермайсанми ўша тезакхонангда тинчгина.

Бу хил муомалани кутмаган Панжи саёқнинг жаҳли чиқса-да, ўзини босди.

— Уста! — деди овози андак титраб. — Истамасангиз, истамайман денг. Лекин буйтиб тилга эрк берманг. Уста уруғига қирғин кемаган, сиз бўлмасангиз бошқасида. Аммо оғизга сал эғалик қилинг!

Зариф уста унинг ялинишини кутганди. Бир оз ялинтириб, узрини айтмоқчи эди. Панжи саёқнинг черс жавобидан иззат-нафси оғриб, ўтирган жойида бир тебраниб олди. Кейин Панжи саёқнинг кулбаси томон имо қилиб, янада совуқ ишшайди.

— Шунини уй деб уста солмоқчимисан хали? — деди. — Нимаси уй буинг? Товуқхонам дурустроқ уйингдан.

Панжи саёқ кулбаси томон ўтирилди. Шу пайтгача пайқаманган экан, кулбаси ҳақиқатан ғариб аҳволда эди. Эгасиз уйдаи тепаликнинг бир четида шумшайиб турарди. Кулбасига раҳми келди. Қаншари ачишиб, чуқур хўрсинди. Лекин паст кетгиси келмади.

— Демак, менсимамайман денг? — деди оғирлигини бир оғридан иккинчисига ташлаб. — Бошқа биров айтса, хўп-хўп, бизга келганда, йўқ-йўқ экан-да, а?

Уста индамади. Ботаётган қуёшга термилиб ўтираверди. Унинг бу қадар беписандлигидан Панжи саёқнинг қаҳри кўзиди.

— Аммо лекин энағар экансиз, уста! — деди овози қалтираб. — Олдингизга одам деб келувдим. Сиз эса... Садқан одам кетинг-э!

Зариф уста унга кўз қирида ўкрайиб қараркан,

чўнтагидан носковорини олди-да, кафтига мўлгина нос тўкди.

— Хунарим ерда қолмаган, — деди носли кафтини оғзига яқинлаштириб. — Ким айтса югуриб боравергани. Сенам бундай ҳаддингни билиб юр-да. Суриштириб келса, кишлоқда итнинг орқа оёғича обрўйинг йўқ. Тагин уйга уста соламан дейсан. Яхшиси, иссигинг бо-рида уйингга жўна, йўғасам, чатоғингни чиқараман. Ул-ларимни чақираман... тенгингни бериб қўйишади.

— Чақиринг! — деди Панжи саёқ тап тортмай. — Қани, нима каромат кўрсатишаркан! Уларда мушт бўлса, менда яроғ бор! Битта-битта отарман, кейин ҳам-масини! Мени ким деб ўйлаяпсиз ҳали?!

Зариф уста уни бўш-баёв деб биларди. Билгани учун ҳам тилига эрк берганди. Буни қарангки, бўш-баёв дега-ни жуда ботир чиқиб қолди. Андак ортиқча гап қилса, бетига чанг соладиган.

— Бор, кўп бетамиз бўлма, — деди сулхпарвар оҳангда. — Индамаса, андишанинг отини кўрқок қўяди-ган чоғинг бор. Каттанинг олдида озгина уялиш керак киши.

— Сизам оғизди бепалаки қиманг-да, уста, — Пан-жи саёқ бир қадар паст тушиб, унга гинали тикилди. — Тилим бор деб оғизга келганини валдирайверадами ки-ши.

— Ана, валдирамадик. — Зариф уста кафтидаги носни тили тагига ташлади. — Бўлдимиз? Энди жўна! Уйингга бор!

— Ҳайдаманг, — Панжи саёқ ортига ўгирилган жо-йида изига қайрилди. — Ҳайдамасангиз ҳам кетаман. Лекин сиз бундан кейин оғизди размирига қараб гапи-ринг, уста. Эмасам, йиртилиб кетиши мумкин.

— Оғзимнинг размирини ўлчагунча уйингга қара-санг-чи, нодон. — Устанинг дили оғриб унга ҳўмрайиб қаради. — Тагин бирор кун устингдан босиб тушмасин.

— Қарайманам! — Панжи саёқ бот чегирайди. — Нима, қўлидан келмайди деб ўйлайсизми?

— Келса, шу пайтгача қарардинг-да, — Зариф уста аччиқ кулди. — Лой чангаллаш санғиш эмас сенга. Уй-га эркак киши қарайди, аёл эмас.

— Уй қўриқлаб аёл ётади, эркак эмас, — деди Пан-жи саёқ унга тақлид қилиб. — Тунда уйингиздан бир

одим нари жилмайсиз, нимангиз эркак сизни! Эркак кишининг тўшаги ер, кўрпаси осмон бўлиши керак. Уйда товуғам ётади-да.

— Нега унда кулбамга қараб беринг, деб келдинг?

— Буям бир ҳавасда.

— Ҳавас эмиш, қўлингдан келмайдики, бош уриб келдинг.

— Жудаям келади-да.

— Кўрамиз, — Зариф уста носини туфлаб ташлаб, унга жиддий ва синовчан тикилди. — Агар томингни туси ўзгарса Зариф отимни бошиқа қўяман!

— Яхши! — Панжи саёк қишлоқнинг кунчиқарида қад ростлаган қояга қўлини бигиз қилди. — Агар туси ўзгармаса, ўзимни анову чўққидан пастга ташлайман! Ташламаган номард!

Шу гапдан сўнг, у ховлисига зафт ила кириб келаркан, одатдагидек, тагин дангасалиги тутди. Чамалаб кўрса, иш дегани жуда кўп экан. Бироқ, Зариф устанинг гапи хануз юрагининг бир четини куйдириб турарди. Ҳаракат қилмаса бўлмаслигини сезиб, ўлганининг кунидан тимирскиланиб ўроқ кидирди. Ўроқни топиб, ховли юзини сунургидан тозалагунча қоронғи тушди. Эртаси эрталаб лойхонани тўлдириб лой қориди. Бино бўлганидан бери хомсувоқдан ўзгасини кўрмаган кулба деворлари бўйлаб андава юра бошлади. Аммо уй бетини бир амаллаб сувоқдан чиқарди-ю, тагин саёклиги тутиб қолди. Андавани бир ён ташлаб, тоғларга ҳасрат билан кўз солди. Шунда дафъатан сой бўйидаги ваъдаси эсига тушди. Ҳадемай терини сўраб келишади, деди баҳона топилганидан ич-ичидан қувониб, ваъдани бажармоқ лозим, йўғасам сўзда субут қолмайди. Ўша куни иш-ишда, лой-лойда қолиб, елкасига милтигини осди-да, овга жўнади. Пахмоқни тинчитиб, кейин ишни давом эттирарман деб ўзини овутган бўлди.

Тепаликка ўрлаётиб эса, ортига ўгирилди. Қишлоққа разм солди. Кулбасига анча сон кирганини кўриб, яна суюнди. Суюна-суюна Пахмоқни қидириб кетди. Бахтига айиқ нақ рўпарасидан чиқди. Рўпарасидан чиққани учун ҳам шошиб қолди. Ва натижада... ўшанда айиқнинг изини тополмай, лойим қотиб қолади, деб ўзини беҳуда алдаганди, қайта лойга киришга умуман хуши йўқ эди. Ўша куни кечга томон белига беш-олти каклик

ва икки қуённи осиб қишлоққа қайтганида, ҳовлисида ажиб бир манзаранинг устидан чиқди. Ундан ҳафсаласи пир бўлиб, аллақачон қўлларини ювиб қўлтиғига уриб қўйишган оға-инилари ҳамжихат ҳолда уйнинг ташқарисини гир айланасига сувоқдан чиқариб қўйибди. Бир дунё лойдан асар ҳам қолмабди. Бу қадар меҳр-оқибатни кўриб, унинг миждаларига ёш қалқиди. Милтиғини миҳга осиб, қайта бошдан лойхонага тушди. Укаси ҳамроҳлигида тизза бўйи лой қорди.

Аслида воқеа бундай бўлганди. Унинг Зариф устага борганидан бутун қишлоқ хабар топганди. Оға-инилари бошда томошабин бўлиб туришди, қани нима қиларкин бу тентак? Қарашсаки, саёқ тупша-тузук тентинмоқда. Ака дарҳол укаларини ёнига чорлади, дедикки, худо саёққа ақл берганга ўхшайди, бориб қарашмасак бўлмайди. Эски араз унутилиб, ҳаммаси бир ёқадан бош чиқаришди. Панжи саёқ бошлаб қўйган ишни бирпасда битириб қўйишди. Унинг қайта лойга кирганини кўриб, аканинг меҳри ийди, сувоқни ичкаридан бошламабсизда, полвон, деди. Лойингиз обдон ачисин, ака, дея маслаҳат берди иниси. Ўзиям келин тушадиган уй бўлаяпти-да, ака, деб мақтади яна бириси. Меҳри жўшган Панжи саёқ какликлардан шўрва осди, қуёнларни қовурди. Кенжа ука ароққа чопди. Ака эса эскиган, намиққан кўрпа-тўшакларни эшакка юклаб, ўз ҳовлисига обориб ташлади-да, хотинларни йиғиб буюрди: янги-ланглар!

Шўрва устида гурунг зўр бўлди. Кенжа ука китмир эди, ҳамманинг дилидаги гапни секин сиртга чиқарди. «Ака, — деди шўрвага нонни бўктириб. — Эртан ичкарини сувоқдан чиқарамиз. Кейин уйингиз қизнинг бетидай чип-чиройли бўп кетади. Лекин чип-чиройли уйга чип-чиройли янгаям керак-да. Шунисини нима қиламиз энди-а?» Панжи саёқ хижолат тортиб, бош эгган бўлди. Бош эга-эга косасидаги каклик тўшини укасининг косасига солди. Ука гўшт чайнаб, қишлоқдаги эрсиз жувонларни бир-бир санаб чиқди. Акаси ҳаммасидан бир-бир айб топди. Яхши жувон топиш масаласи тугун бўлиб қолди.

Бу тугунни Панжи саёқнинг ўзи ечди. Орадан икки кун ўтиб, ярадор Пахмоқни қидириб роса санғиди. Санғий-санғий тоғ ичкарисидagi Кўкбулоқ қишлоғининг

устидан чиқиб қолди. Кўкбулоқ дегани дўшидеккина қишлоқ бўлиб, одамлари жуда хушмуомала ва мехмондўст эди. Саёқ одам жой танламайди дегандек, Панжи саёқ бир кеча тунаш учун энг четдаги уйни қора тортди. Йўлда булоқдан сув олаётган ёш бир жувонга дуч келди. Бегона аёлга кўз ташламоқ яхши эмас, дея юзини ўгириб ўтаётганида, қулоғига бир сас чалингандай бўлди. Ажабланиб жувонга юзланди. Жувон салом берганини у кеч англади. Юраги ажиб бир тарзда ҳаприқиб, шошиб кетма-кет алик олди. Аслида юраги бежиз ҳаприқмаганди. Ўз қишлоғида унга салом берувчилар кам эди. У бунга кўникканди. Кутилмаган бу салом унга фавқулодда қаттиқ таъсир этди. Азбаройи ховлиққанидан икки бор алик олганини пайкамади. Кейин қандайдир бир кучга бўйсуниб тўхтади. Сувингиздан ичсам майлими, деди. Жувон бошидаги рўмолини юзига тушириброк, мархамат, деган маънода бош ирғади. У челақнинг икки биқинидан тутиб, тўкиб-сочиб сув ичди. Сўнг четдаги ҳовлида ким туришини сўради. Жувоннинг майин жавобидан юраги баттар дукурлаб кетди. Ўзи овозидан, овози ўзидан чиройли экан, деб ўйлади. Унинг тайсаллаб туришини ўзича тушунган жувон ўша ёқимли овозда далда берди. «Тортинмай бораверинг, уйда одам бор».

Одам дегани чол-кампир экан. Мехмонни хушхол кутиб олдилар. Эзмаланиб ҳол-аҳвол сўрашгунча бўлмайд бояги жувон булоқдан қайтди. Куз ҳавоси илиқ бўлгани учун елиб-югуриб ҳовлидаги супага жой қилди. Жувон уни кўп қизиктирди. Лекин у қизикаётганини билдирмади. Ичида жувоннинг эрига ҳаваси келди. Кўп ўтмай жувоннинг эри кўпкарида от тагида қолиб ўлганидан огоҳ бўлиб, ўзича кўп ачинди. Аммо ичида ҳўп суюнди. Суюнганидан хафа бўлиб, одамга ўхшамай қолаямман деб ичдан ўзини роса янди. Яниб туриб жувонни кўп кузатди. Тоғларга боққан киши бўлиб, кўз остидан кузатди, дастурхонга тикилиб, кўз қирида кузатди, пешонасини қашлаган бўлиб, бармоқлари орасидан кузатди. Эртаси эса дардини акасига айтди. Акаси эса тоғани қаватига олиб, Кўкбулоққа жўнади. У ёқдан хийла дуруст жавоб билан қайтишди.

Шундан кейин, Панжи саёқ дунёга сифмай қолди. Пахмоқни эса паққос унутди. Аммо «бошлиқ» унутма-

ган экан, эртаси тушдан сўнг шофёри келиб кетди. Ка-софатнинг тили аччиққина экан, битим пайтида оғзига олган сўзини эслатиб кетди. Панжи саёқнинг ёмон ач-чиғи келди. Бир хафтага мухлат сўради. Шу хафта ичи отиб бермасам, одам эмасман, деди.

Бу борада иккинчи бор борган совчилар нохушроқ хабар билан қайтишди. Жувоннинг отаси «йўқ» демаб-ди-ю, лекин, куёв бўлмиш кўринишда жуда бамаънига ўхшаса-да, ҳеч қаерда ишламас экан, доим ов билан ан-дармон экан, ишламаган одамга қандай ишонарканмиз, деганга ўхшаш гап қилибди. Бу гапдан сўнг акаси эрта-си ўзи ишлайдиган гараждан иш топиб келди, юр мен билан, деди. Шўрлик саёқ икки ўт орасида қолди. Ишга чиқай деса, ваъда бериб қўйган, айикни отиб бермай иложи йўқ. Бу ёқда эса акаси махкам оёқ тираб туриб олган, боз устига, жувон кечалари тушига кириб чиқмоқда. Ишни кейинга сургани сари аёлнинг висолига эришмоқ ҳаяллайверади. Ўшанда илк дафъа Пах-моқнинг изидан дарров тушмаганидан ўкинди. Ёзда сой бўйида оғзига сўз олиб қўйганига ачинди. Охири бўлма-гач, воқеани акасига тушунтирди. Оғзига олган сўзини-ям айтди. Шундан сўнг акасининг турки бирдан ўзгар-ди, отиб бер, деди қатъий йўсинда, уруғимиздан лафзсизлар чиқмаган, бир камимиз шу иснодга қолиш эди, хотин бўлса қочмас, буниси бўлмаса, бошқаси, отиб бер-да, бундан кейин оғизга сўз олишда жуда эҳти-ёт бўл! Шундан бошқаси керакмас, деди Панжи саёқ акасининг қўллаб-қувватлашидан рухланиб, шу хафта ичи айувни тинчитаману ишга чиқаман. Акаси шу ерда сал ҳаддидан ошди, кейин милтиқни менга берасан, де-ди. Панжи саёқ ажабланди, нега? Овга элакишсанг, бу хотининг ҳам кетиб қолади, — деди ака. Йўқ, — деди Панжи саёқ ўта жиддий тарзда. — Хотингаям қарай-ман, овгаям чиқаман, овсиз мен ўлиб қоламан-ку! Акаси улкан муштини унинг бурни тагида ўйнатди: Аввалам шундай дегансан? Унисини суймасдим, — деди Панжи саёқ бўш келмай, — бунисини суйиб қолдим, зўр эр бўламан бунга! Ишонмайман, — деди ака тишлари ора-сидан, — уйланганингдан кейин саёқлик килиб, бу хо-тинингдан ҳам айрилсанг, ўзим сени отиб ташлайман! Панжи саёқ этни жунжиктирар даражада совуқ оҳангда деди: — Хавотир олманг, буниси кетиб қолгудек бўлса,

Ўзимни ўзим отиб ташлайман! — Сўнг кўшиб кўйди: — Зариф уста эмасман мен, сўз олиб бажармаган, отини ўзгартириш ўрнига, тиржайиб юрибди, номард!

Шу тарика, унга бир ҳафта муҳлат бердилар. Панжи саёк бир ҳафта тоғма-тоғ санғиди, ўлиб-тирилиб Пахмоқни қидирди. Бу пайтда Пахмоқ камарда яраси билан андармон эди. У водийдаги олмазорга чиққан куни эса Панжи саёк уни беҳудага юқоридан қидириб юрган эди. Окшом қишлоққа қайтаётиб, яланглиқда унинг изини учратиб қолди. Юраги ҳаприқиб, из бўйлаб кетди. Эгрідара оғзига етмай, қоронғи тушди. Ортик юриш энди фойдасиз эди. Эрта азонлаб келишни дилига тугиб, у қишлоққа қайтди.

• • •

Тунни Пахмоқ тинч ўтказди. Қорни тўк, жароҳатининг сим-сим оғришини демаса, камарда яйраб, ҳузурланиб ётди. Тонгда эса тимирскиланиб ташқарига чикди. Тумшуғини кўкка чўзиб, муздек ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди. Димоғи ёрдамида теварак-атрофни обдон ўрганди. Пастликдан эсаётган тизгинсиз ел димоғига куз неъматларидан ташқари тўнғизнинг қўланса исини олиб келарди.

Кўйидаги чангалзорда тўнғизларнинг бутун бир оиласи истикомат қиларди. Булар Пахмоқнинг етим ва норастанлигида қаттиқ ранжитган тўнғизлар галаси эмас, бошқаси эди. Ўшанда юрагида тўнғизларга қарши кучли кек тўнғиб қолган. Пахмоқ кейинчалик уларни кўшни кичик дарага ҳайдаб юборганди. Чангалзордаги бу тўнғизлар оиласи билан эса иттифоқ эди. Аммо бу иттифоқлик тинчлик асосида қўлга киритилмаганди. Бунгача тўнғизлар галаси Қизилжар этагидаги бутазорда яшарди. Жанжалдан сўнг Пахмоқ томонидан бу ёкка ҳайдалганди.

Жанжал ҳеч қутилмаганда юз берганди. Аслида тўнғиз деганлари кўп бефаросат, кўп серзарда жонивор бўлади. Жини кўзиса тирик жон у ёқда турсин, тиккайган тўнкагаям хужум қилаверади. Саратон ўрталарида улар тўсатдан сан-манга бориб қолишди. Пахмоққа қолса-ку, биров тинчини бузмаса, шу боис, ўзидан бўлиб бировга қотинмайди.

Қисқаси, ўша куни у бутазор этагида мазали томирларни териб еб юрарди. Турган гап, унинг ташрифи оила бошлиғига ёкмади. Йўкол деган маънода теварагида гир айланиб, пишқириб ғашига тега бошлади. Пахмоқ парво қилмади. Бунга сари тўнғизнинг жони чиқиб, кутилмаганда унга ташланиб қолди. Сағрисига яхшигина зарба еган Пахмоқ бошда ханг-манг бўлди, сўнг қутуриб кетди. Оғзидаги емишини ташлаб, ўкириб юборди-да, ўнг панжасини куч билан сирмади. Чириган тўнка унинг зарбидан чирт узилиб, ҳар томонга сочилиб кетди. Ўз хужумидан руҳланган тўнғиз, кичкина кўзлари ёвузона чакнаб, яна унга ташланди. Аммо Пахмоқ бу пайтда анча эс-хушини йиғиб олганди. Қорнини мўлжалга олган рақибига осонгина чап бериб, нақ яғринига қаттиқ зарба берди. Шўрлик тўнғизнинг оёқлари букилиб, ёнига ағдарилиб тушди. Пахмоқ унинг устига миниб, ҳов бирда бўриларни дабдала қилганидек, жонига чанг солмоқ истади. Бироқ нақ тумшуғи тагида пайдо бўлган бошқа бир тўнғиз бу ишга халақит берди. У тагида хириллаб ётган ғанимини ташлаб унга от қўйди. Тўнғиз деганлари бамисоли хурккан чумчукдай чор-тарафга тўзғиб кетди. Пахмоқ бутун бутазорни титкилаб, уларни таъқиб этди, кувиб солди. Тўнғизлар бутазорни тарк этибгина ундан кутулдилар. Шундан буён улар чангалзорда.

Пахмоқ ортиқ уларга тирғалмади. Чангалзор тепасидаги ковакни эса кейин топди. Бу хил муваққат жойлар унда сероб эди. Қишлайдиган жойи эса Эгридаранинг Илондарага туташ қисмидаги хилват маскан эди. Гирди пакана арчалар билан қуршалган ўнгир кўздан жуда холи эди. Қишдан бўлак пайт Пахмоқ у ерга сира қадам босмасди. Муваққат жойлари билан чекланарди.

Тепадаги ковакни топгач, бир хаёли тўнғизларни чангалзордан ҳам кувиб юбормоқчи бўлди. Кейин фавқулодда мияси ишлаб, бу ниятидан қайтди. Тўнғизлар у қадар ёқимли кўшни эмаса-да, хавф-хатардан огоҳ этишда ишончли восита эди. Безовта хўр-хўрлашиб, хавфдан бохабар этиб туришарди.

У ҳозир қурама хидлар орасидан ўзига керакли емиш хидини танлаб, олға босаркан, оёғида оғриқ кучайганини сизди. Азобдан оҳиста ўкириб, оёғини авайлаб кўтарганди, оғриқ тўхтагандай бўлди. Босганда яна оғриди. У ўйга ботгандай, бошини осилтириб, бир сония

туриб қолди. Шунда эсига Эгридаранинг олис бурчидаги, Чукуркамар тўридаги иссиқ булок тушди. Емишдан воз кечиб, йўлни ўша томонга тортди. Иссиқ булокқа тушса, жони ором топишини ўйлаб, нолакор гингшиб кўйди.

Иссиқ булокқа бир ярим соат деганда зўрға етиб борди. Намхуш ҳидни узоқдан сезиб, пишқириб-пишқириб кўйди. Ўзга бирор жонивор қадам босмадимикан, деган ҳадикда теваракка синчков-синчков назар ташлаб борди. Булокқа яқинлашган сайин таъби хира тортиб, ғазаби ошиб борди. Билдики, булокқа кўпчилик келиб кетибди. Ҳатто Пахмоқ жинидан ёмон кўрадиган қизил-жардаги силовсиннинг иси ҳам бурксиб турарди.

Бирдан у титраб кетди. Жойида таққа тўхтаб, хар тарафга олазарақ қаради. Аввал ҳавони, кейин ерни бот-бот искади. Ўсиқ жунлари енгил титраб, яна ва яна искаланди. Сўнг андак хотиржам тортиб, секин энгашди. Ҳид эски эди. Яроқ тутган ўша ғаними ўтган куни келиб кетганга ўхшайди. Шунга карамай, у ўзини яқиндаги бута ортига олди. Биқиниб атрофни обдан кўздан кечирди. Тиқ этган шарпа сезмагач, аста оёққа қалқди. Илгаригига нисбатан хийла дадил тортиб, олға жилди.

Қоя остидан сизиб чиққан иссиқ сув анча беридаги охурга ўхшаш мўъжазгина кўлга қуйиларди. Ҳаво муздек бўлгани учунми кўл юзи буғланиб турарди. Пахмоқ сувга тушишга ошиқмади. Атрофни яна бир карра кўздан кечирди. Унга инсон ҳиди ёқмаётган эди. Авваллари бу ерни одам оёғи етмайдиган жой деб ўйларди. Энди билсаки, икки оёқли махлукнинг қадами шу ерга ҳам етибди. У енгил пишқириб кўлга тушди. Илик сув танига хуш ёқиб, қаттиқроқ пишқирди. Бутун танасини сувга кўмиб, ҳузур қилиб ётди. Азбаройи маза қилганидан кўзларини юмишни шу қадар истаса-да, юммади. Бошини сувдан чиқариб, теваракни кузатиб ётди. Илик сувдан оёғига жон кираётганини сезиб, секин-секин гингшиди, яъни бизнинг тилда «ох-ох» деди. Аммо минг «ох-воҳ» қилгани билан барибир кўнгли ғаш эди. Инсон ҳиди уни қаттиқ безовта қилмоқда эди.

У илгари ҳам бу ерга бир неча марта келган, лекин инсон изига ҳеч дуч келмаганди. Бу сафар эса шундоққина тумшуғи тагида, кўл бўйидаги майин қум устида этик излари манаман деб турарди. У этик изларига

қараб-қараб кўяркан, сувда узок ётолмади. Пишқира-пишқира қирғоққа чикди. Қирғоқдан хийла наридаги ясси харсанг томон юрди.

У ясси харсанг устига ястаниб, ўзини офтобда тоблаб ётаркан, ногахон ўзини қопқонда турганини фахмлаб қолди. Камар уч томондан қоялар билан қуршалган бўлиб, фақат бир тарафигина очик эди. Фаними ўша томондан бемалол биқиниб келиб, уни осонгина тинчителиши мумкин эди. Бу ходиса ҳозир юз берадигандек Пахмоқ ошиқиброқ камардан чикди. Бехавотирроқ жойга етиб, камарга ҳасрат ила термуларкан, чамаси, шундай деб ўйлади. «Қандай соз жой эди-я, шуниям хидини билибди, номард!»

У оқсоқланиб йўлга тушган жойида бирдан кескин ортига ўтирилди. Вужуди нафратдан ёниб, кўл бўйига жадал юриб қелди-да, этик изларидан бири устига чўнқайди. Нафратининг белгиси сифатида изига телпақдай қилиб тезаклади. Шундан сўнг, ўз ишидан мамнун бўлиб, оқсоқланиб кетига қайтди. Бу сафар дара ичи билан эмас, тепадан дара ёқалаб юрди. Икки дара оралиғидаги бу чоғроққина водий кўзига энг бехавотир жой бўлиб кўринди. Ҳолбуки, бу ерда турли илон изи сўқмоқлар ниҳоятда сероб эди. Ҳатто онда-сонда қўй-қўзиларнинг кумалоқлари ҳам учрарди. Мана бу сўқмоқдан бир соатча бурун тулки югургилаб ўтган экан. Қачонлардир бўриларга емиш бўлган қўй қалласи тошлар орасида думалаб ётибди. Пахмоқ бу нарсаларга эътибор бермай бораркан, кўп ўтмай димоғида парранда хидини туйди. Парранда хидига сезилар-сезилмас темир иси қоришиқ эди. У сергақланиб илгарилади ва салдан сўнг тулкилар юришни хуш кўрадиган торгина сўқмоқда товук қалласига дуч келди. У бояги тулки сезиб, қотинмай ўтган қопқонни пайқаб, айиқларча кулди. Кейин оёғи остидаги тошлардан бирини товук қалласи томон думалатди. Майда тошлар тагига сошлаб яширилган қопқон юқорига қалқиб, «шилқ» этиб ёпилди. Пахмоқ яна кулди. Одамзодни галварс санаб, мириқиб-мириқиб кулди. Сўнг эса қопқонни қозиқ-позиғи билан суғуриб олди-да, пастга — дарага улоқтирди.

Барча жониворлардек, у ҳам қопқонни жинидан ёмон кўрарди. Темир иси сезилган ердан бепарво ўтиб кетолмасди, ё зарарсизлантирарди, ё бўлак жойга

иткитиб ташларди. Аслини олганда, Чукуркамардаги кўлни қопқон туфайли кашф этганди. Агар гапни сал узокроқдан бошлайдиган бўлсак, ўтган йили худди шу пайтда ўзини жуда доно санаса-да, нодонгина айиқ эди. Нодонлиги учун кўринган қорага тумшук тикиб юрарди. Қопқонга илк бор мана шу водийда дуч келганди. Сонсиз сўқмоқлардан бирига ғоят усталлик билан қўйиб кетилган қопқонга тасодифан эмас, нодонлиги, янада аниқроғи, қизиқувчанлиги туфайли тушиб қолганди. Ўша кунни қорни тўқ эса-да, майда тош аралаш майин кум устида ётган гўшт бўлагига панжа урмасдан ўтолмади. Аммо панжаси гўштга тегар-тегмас, кўринмас бир ёв «шилк» этиб оёғини қисиб қолса бўладими. Аввалига жуда кўрқиб кетди, сўнг ажабланди, нима бало бўлди бу? Кейин оёғини силкиб, ундан халос топмоқ истади. Бироқ ёв жуда ёпишқоқ экан, қани энди қўйиб юборса. Навбатдаги қаттиқ силтовидан сўнг занжирининг нариги учига маҳкамланган темир қозик жойидан силжиб, ёнига тўп этиб тушди. У қутулмоқнинг эвини қилолмагач, қозикни судраб олға юрди. Бу балодан қандай қутулсам экан деб, роса боши қотди. Чукуркамарга тушаверишдаги сўқмоқ бошига етгач, тагин қопқонга ташланиб, тишлаб тортқилашга тушди. Аммо ёв дегани балойи азим экан, шунча тишлаб тортқиласа-да, фик этмади. У нима қиларини билмай, сўқмоқ бошида узок ўйга ботиб ўтирди. Орада икки-уч бор қопқонни тошга уриб ҳам кўрди, қайдам барча ҳаракатлари зое кетиб, бекорга урингани қолди. Ана шундай беҳуда уринишларнинг биридан сўнг, у ўнг оёғини қопқон устига қўйиб, сўл оёғини кучаниб тортишга тушди. Бахтига ўнг оёғи тасодифан қопқон қулфи устига тушиб қолди. Залварига қулф бардош беролмай қопқон тиши очилиб кетди.

Ўшанда у қопқондан халос топгачгина нотаниш ерга келиб қолганини англаб етганди. Азобланган оёғини авайлаб босиб, сўқмоқдан қуйига энаркан, намхуш нарсанинг исини сезді. Намчил тумшуғини олдинга чўзиб белги оларкан, хид қуйидан келаётганини пайқади. Одатдагидек, яна қизиқувчанлиги кўзиб, дара тубига тушди-да, йўлни Чукуркамарга бурди ва кўп ўтмай юзи буғланиб турган кўл бўйига етди. Хид кўлдан таралмоқда эди. Ер нотаниш бўлгани учун кўл бўйида ортик ўралашмай, теваарак-атрофни бир сира тентиди-да,

сўқмоқдан юқорига — Чуқуркамар тепасига чиқди. Кўшни бегона худудга қизиқсиниб-қизиқсиниб боқди. Ўзининг худуди Чуқуркамарда тугашини ички бир сезги билан идрок этди. Кўпинча ички сезги ҳар қандай белгидан устун келади. Пахмоқ бу атрофда огоҳлантирувчи бирор-бир белги кўрмаган эса-да, ундан нарига ўтиш яхши эмаслигини фахмлаб етганди. Шу сабаб букри арчага белги қўйиш билан кифояланиб, изига қайтди.

Хуллас, ўша куни қопқон сабабли Чуқуркамардаги илиқ қўлни кашф этиш билан чекланиб қолмай, ўз худудининг шарқий чегарасини аниқлаб, белги қўйишга мушарраф бўлганди. Унинг бу хил белгиси, асосан, ҳамжинсларига қаратилган бўлиб, майда жониворларга ҳеч алоқаси йўқ эди. Майда жониворлардан фақат қўлни қизганарди. Аммо минг қизганмасин, бошқа турдаги жониворлар ҳам қўлдан унумли фойдаланишар, бунга сари ҳар келганда ёмон жони чиқарди. Бора-бора у бу ҳолга тамомила кўникди. Чуқуркамарга киргунча норозиланиб бир-икки ўкирган бўларди-ю, сўнг тинчланиб чўмилиш билан овора бўларди.

Аммо бугунги из уни зўр тахликага тушириб қўйди. Бу ҳашаки жониворларнинг эмас, балки ҳар нарсага қодир икки оёкли махлуқ ғанимининг изи эди. Шунингчун, қўлнинг шифобахш сувидан вужуди ором олган бўлса-да, руҳи сира таскин топмаганди.

Қопқонни дарага улоқтиргач, Пахмоқ иккиланиб туриб қолди. Қорни ўлгудек оч эди. Нафсини тезроқ қондирмоқ ўйида теваракка маъюс аланглади. Оч қоринга нафрат унчалик ўтиришмас эканми, у ғанимини буткул унутди. Нафс эркига бўйсуниб, тумшугини кўкка чўзганча ҳавони бот-бот искади. Ҳавода турли хил емиш хиди анқирди. Енгил эпкин водийнинг адоғидан, Эгридаранинг муқолишидаги ўнгирлардан олма-ю дўлана хидларини олиб келарди. Аммо масофа анча олис эди. Пахмоқнинг эса тезроқ қорин тўйдиргиси келарди. Шунда унинг эсига Чуқуркамарнинг жанубий қисмидаги дўланазор тушди. Оралиқ жуда яқин. Чуқуркамар устидан ўтилса, у ёғи бир одим.

У лапанглаганча йўлни ўша томонга солди. Чуқуркамарнинг энг баланд қояси ҳисобланмиш дўнгликка чиқиб, ўзи бир йил бурун белги қўйиб кетган букри ар-

ча ёнига борди. Бу ердан чор-атроф кафтдагидек якқол кўзга ташланиб турарди. Пастдаги қўл мисоли сув тўла пиёладай базўр кўзга чалинарди. Пахмоқ тевааракка кўпда алахсирамади. Ерга чўнқайиб, қўшни худудга диққат билан тикилиб қолди. Қаршисида баланд қоялар, арчали тизмалардан иборат нотаниш маскан сирли холда ястаниб ётарди.

Пахмоқнинг табиатида ёвқурлик йўқ эди. Шу сабаб бегона худудга оёқ босиш истагини хис этмади. Ва шунингдек, бегона жойга тумшук суқиш яхшиликка олиб келмаслигини ҳам биларди. Макон талашиб хали бирор-бир айиқ билан ёқа бўғишмаган эса-да, ташрифи мезбонга сира хуш келмаслигини ўз табиатидан келиб чиққан холда идрок этарди. Мабодо, ўз ерига бегона айиқ оралагудек бўлса, ўлар-тириларига қарамай, жангга ташланишини ич-ичидан сезарди.

У бегона худудга суқланишни бас қилиб, мақсад сари юзланди. Чуқуркамарнинг жанубий қисмида узун сойлик бўлиб, Пахмоққа қарашли худуднинг чегара чизиги саналади. Сой бетига тирмашган қуюқ дўланазор Пахмоққа қарашли эди. Дўланазорга Чуқуркамарга қираверишдаги тик қиялик юзига сапчиган сўқмоқ орқали ҳам чиқиш мумкин эди. Пахмоқ дўланазорга ҳамиша ўша сўқмоқдан чиқиб борарди. Дўланазор кун ботишда харсанг тошли ялангликка чегарадош бўлиб, ялангликдан сўнг яланғоч тизмалар бошланарди. Умуман олганда, Пахмоқ бу ерга камдан-кам келарди. Асосан, қуйидаги емишлар билан кифояланарди.

У сойлик ёқалаб дўланазорга йўл оларкан, ярим йўлга етиб-етмай, даҳшат ва ғазабдан бутун вужуди титраб кетди. Тўхтаб, ҳавони искади. Йўқ, димоғи алдамаётган эди. Дўланазорда бегона айиқ юрганини аниқ хис этди. Аммо қўрқув ва эҳтиёткорлик ғазабдан ҳамиша устун турганидек, Пахмоқ қанчалик кутурмасин, барибир эҳтиёткорликни маъқул кўрди. Дўланазорга писиб яқинлаша бошлади. Учли харсангга етганда, аста бошини кўтариб, олдинга мўралади. Дўланазор четида қавшаниб турган чоғроқ жуссали айиқни кўрди. Агар баҳайбат айиққа рўбарў келганида, ғазабини билдирмасдан, унинг кетишини пойларди. Аммо қаршисидаги айиққа бемалол кучи етишини фахмлаб, ўқиришдан ўзини тиёлмади. Ўқириши билан бегона айиқ ялт этиб

каради-да, кутилмаганда шаталоқ отиб коча бошлади. Кўп ўтмай сойликнинг у бетидаги чангалзорда кўздан ғойиб бўлди. Бирдан ғойиб бўлмади. Чангалзорга етмай, у томонга алланечук гинали тарзда мўлтираб тикилди-да, сўнг тигиз ўсган буталар орасига кириб кетди.

Бегона айикни урғочилигини Пахмоқ исидан билганди. Қочишида кўрқувдан ташқари андак ноз борлигини пайқади. Гинали равишда мўлтираб тикилиши эса кўнглида тушунуксиз ҳисни уйғотди. Агар эвини топса, бегона айик рақиб эмас, тузуккина йўлдош бўлиши мумкинлигини табиат ато этган нозик сезги туфайли фахмлаб етди. Хийла вақт унинг таъкибли нигоҳини хис этиб турди. Бироқ у томонга боришни хаёлига келтирмади. Кўпроқ қорнининг ғамида бўлди. Нафси анча ором олгачгина, бирдан уни эслаб қолди. Беихтиёр унинг ёнига боргиси келди. Эҳтиёткорлик билан чангалзор тарафга юрди. Бироқ, у ерда бегона айикнинг изи ҳам қолмаганди. Пахмоқ хид олиб, Чуқуркамар дўнглигига келиб тақалган арчазоргача келди. Кўшни худудга кириш-кирмаслигини билмай, бир муддат тараддудланиб турди-да, сўнг таваккал қилиб олға юрди. Юз одимча юрмай, тик ўсган арча танасидаги огоҳлантирувчи белгига дуч келди. Белги жуда юқорида эди. Бу бояги урғочи айикники эмас, балки бутунлай ўзга айикники эканлиги кундай равшан эди. Ҳа, қандайдир улкан бир айикнинг белгиси, ўтсанг ўласан, дегандай, манаман деб турарди. Пахмоқнинг кўнглида кўрқув ва рашк бараварига тугилди. Аммо кўрқув яна устун келди. Улкан айикнинг чангалига тушса, чивиндай эзиб ташлашидан хайиқиб, ноилож изига қайтди.

Кўшни худудда айиклар оиласи яшашлигини, арчадаги белги ота айикқа тегишли эканини у билмасди. Билмагани учун ҳам улкан айик ҳукмронлик қилаётган худудда бояги пачақкина урғочи айикнинг бемалол умргузаронлик қилиб юрганидан жуда ҳайратланди. У етим ўсгани боис ҳамжинсларининг галалашиб яшашларини ҳеч тасаввурига сиғдирилмасди. Назарида, айиклар ўзи каби якка-якка яшашга маҳкум эди. Урғочи айикнинг изидан тушиб, бошқа айик белгиси устидан чиқиб қолганидан таажжублана-таажжублана кетига бурилди. Урғочи айик улкан айикдан қочиб чиқар, деган умидда дўнгда анча пойлаб ўтирди. Унга тузукрок

разм солиб қўйишни жуда-жуда хохламоқда эди. Аммо урғочи айиқ қайтиб қорасини кўрсатмади.

У ноилож ўрнидан қўзғалди. Эгридарага тушишни истамай, водий ёқалаб йўлга тушди. Дарага олиб тушадиган сўқмоқлардан бирига яқинлашганда, ёндаги харсанглар ортидан Панжи саёқ чиқиб келди. Фаними шамолга тескари томондан келиб қолгани учун Пахмоқ уни тезда найқамади. Улар бир-бирларини кўришганда, оралиқ масофа атиги эллик одимча эди. Панжи саёқ елкасидан яроғини олгунча, Пахмоқ, қочмаган номард, дея ўзини дарага урди. Биринчи ўқ сўқмоқ четидаги бута шохини чирт узиб юборди. Иккинчиси қулоғи остидан чийиллаб ўтди.

Пахмоқ дара тубидаги арчазор оралаб, фанимидан осонгина қочиб қутуларкан, фаними туфайли турмушидан ҳаловат кетганлигини, ҳаловати бўлмагач, кўнглида галати ҳисларни уйғотиб юборган анову бегона айиқ билан қайта учраша олмаслигини ўйлади. Алами келиб, фанимини тилка-пора қилиб ташлагиси келди. Аммо унинг яроғи бор эди. Ундаги яроғ ўзининг тишлари ва панжаларидан кучли ва даҳшатлироқ эканини у яхши биларди.

У ўша куни тунда коваклардан бирида ғужанак бўлиб ётаркан, фанимини эмас, шунингдек, лўқиллаб оғриётган оёғини ҳам эмас, негадир ўзига гинали назар ташлаб кетган ўша бегона айиқни ўйлади.

• • •

Пахмоқ қочиб қутулгач, Панжи саёқ аламидан бир ирғишлаб олди. Милтиғини тошга уриб синдиргудек бир вазоҳатда қутуриб сўқинди. Кейин Пахмоқнинг изидан юрди. Дарага энаверишдаги сўқмоқ бошига етгач, таъқибдан наф йўқлигини англади. Боз устига, шу тобда бу ишга ҳеч ҳафсаласи йўқ эди. Харсанглардан бирига ҳардамхаёл суяниб, пастга ҳасрат ила тикиларкан, қуёшга қараб вақтни чамалади. Овда хаёл суришга бало бормиди, дея пича ўзини янди.

Ҳақиқатда, ҳар галгидек бугун ҳам хушёр юрганида Пахмоқ ҳозир оёғи остида чўзилиб ётган бўларди. Нега деганда, вазият тўлалигича унинг фойдасига ишламоқда эди: биринчидан, улар харсанг тошли майдонда учрашдилар, иккинчидан, энг муҳими, шамол у томонга эс-

моқда эди. Пахмоқ энг ишончли восита — хид илғашдан махрум эди. Панжи саёк ўй сурмай, теваракка зеҳн солиб юрганида, ўзига қарши келаётган Пахмоқни кўрган ва бирор харсанг ортига биқиниб, уни осонгина тинчитган бўларди. Аммо ҳамма бало шундаки, айна шу пайтда хаёли ўзида эмасди. Бутун фикри-зикрини бир соат бурун юз берган тотли учрашув банд этганди. Ўзига ширин табассум ҳадя этган жувоннинг рухсорини хаёлидан қуволмай гаранг эди. Аслида жувон билан учрашув унинг етти уҳлаб тушига кирмаганди. Бари Пахмоқ туфайли юз берганди. Аввалига у Пахмоқни Эгрідара бўйлаб қидирди. Кейин қўшни кичик дарага ўтди. Қайтишда Чуқуркамарга бир мўралаб, Эгрідара бўйлаб қишлоққа қайтишни мўлжаллаб, Қизилбет ёқалаб юрди ва ўзи сезмаган ҳолда Кўкбулоқ қишлоғи устидан чиқиб қолди. Ўша таниш ҳовлига кўзи тушгач эса, юраги тошиб, бирдан кучли ҳаяжон оғушида қолди. Туйғусини жиловлаёлмай, булоқдан хийла берида, кунчиқишга ёнбошлаб ўсган арча ортига бекинди-да, ҳовлини кузатишга тушди. Жувон одатдагидек, ҳовли юзида куймаланиб юрар, энаси офтобрўяда жун савар, отаси молхона ортидаги гўнгтепа ёнида қўшни чол билан гурунглашиб ўтирарди.

Панжи саёк жувоннинг ҳар бир хатти-ҳаракатини назаридан қочирмай, синчков кузатаркан, кўнглида ададсиз меҳр, шунингдек, мамнунлик ҳиссини туйди: «Қачон қарама, гимир-гимир, — деб ўйлади. — Кўлоёғи чакқонгина экан. Бундай аёл рўзгорингни бутлайди, ямоғингни ясқайди». У бир зумга, атиги бир зумга аёлни ўз уйида тасаввур этди. Тасаввуридан дили шу даражада ёришдики, аёлга бир оғиз сўз қотмасдан кетолмаслигини англади. Бироқ бу иш мушкул эди. Қишлоқ урф-одати ундаги бу майлни ўзига сингдирилмасди. Устига-устак, жувонга оғиз солган, ота-онаси кўриб қолгудек бўлса, уни енгилтакликда айблашлари муқаррар эди. Ўрта ерда битай-битай деб турган ишни бузиб қўйиши мумкин эди. Ўз навбатида, учрашмай кетиш ҳам кўп душвор туюлмоқда эди.

У нима қиларини билмай, гарангсиб турганида, худонинг ўзи ишини тўғрилади. Орада булоққа сувга келиб-кетган жувон, иккинчи гал бу томонга салт юрди. Ана у булоқдан ҳам ўтди. Булоқ билан у бекинган арча

ораси олтмиш-етмиш одим. Жувон майда-чуйда буталар оралаб келаркан, эгилиб ўтин теришга тушди. Ўтин дегани бу атрофда сероб эди. Жувон ўтин тера-тера йигит биқиниб турган арча ёнигача келди. Шу орада унинг диққатини ерда чўзилиб ётган каттакон қуриган шох тортди. У қучоғидаги ўтинни ерга ташлаб, шохга яқинлашди. Уни қандай қилиб судраб кетишни чамалади. Кейин негадир фикридан қайтиб, ортига ўтирилди. Индамаса, ўтинини қўлтиқлаб кетадиган.

Панжи саёқ ошиғич ҳолатда ўзини билдирди.

— Шошманг! — деди дудукланиб, паст овозда. — Сизда бир оғиз гапим борида!

Табиий, жувон чўчиб тушди. Ранги қув оқариб, ён-верига аланглади. Бир хаёли, қочмоқчи ҳам бўлди.

— Қўркманг, бу мен, — Панжи саёқ арча ортидан бўй кўрсатди. Лекин очикқа чиқишга ботинмади. Назарида, гурунглашиб ўтирган чоллар шу томонга қараша-ётгандек эди.

— Вой, ўлмасам! — Жувон кўксига туфлади. — Юрагимни чиқариб юбордингиз-а!

— Узр! — Панжи саёқ култ ютиниб, жувонга диққат-ла тикилди. Буни қандай қилиб узоқроқ тутиб турсам экан, деб ўйлади. Негаки, тоғ аёлларининг феъли маълум, бегона эркак қошида ортиқча эзмаланишни хуш кўришмайди. Шу боис, тузукроқ баҳона кидириб топгани шу бўлди: — Қўрқитиб юбордим-а?

Аёлнинг кўзларида зоҳирланган қизиқиш ифодаси ўрнини дафъатан истиҳола эгаллади. Йигитга унаштирилиш арафасида турганлиги туйқусдан эсига тушиб, бошидаги кизғиш рўмолини қошигача тортди. Уялиб бурилиб кетмоқчи бўлди. Буни сезган Панжи саёқ отини тезроқ қамчилади.

— Нон... нонингиз йўқми? — деди.

Панжи саёқни аёл қалбининг биларгани деб бўлмасди. У тоғни биледи, тошни биледи, табиат билан яхши тиллашади. Аммо аёллар масаласида ҳеч нарсага ақли етмасди. Шунга қарамай, ҳозир у ўқни аниқ мўлжалга олганди. Шу сонияда миясидан нималар ўтмади дейсиз, аёлни яна бир зумга тутиб қолмоқ учун нималарни ўйламади дейсиз. Қалласига келгани нон сўраш бўлди. Шундай десагина аёл қолиши мумкинлигини ҳис этди. Негаки, аёл кишининг қўнгли меҳр ва шафқатга мойил

бўлади. Кўмак сўраган кишига қайиша қолади. Турган гап, Панжи саёқ буни билмасди, лекин алланечук идрок этганди.

Идроки алдамади. «Нон» сўзини эшитиши билан кетмоқ истаб турган жувон бирдан ўзгарди. Йигитга ачиниш ва ҳамдардлик кўзи билан қаради.

— Вой, ўлай, қорнингиз очми? — деди. — Уйда отам бор. Юринг, овқатланиб кетасиз.

— Борардиму, — Панжи саёқ уялинқираб чеккасини кашлади. — Ҳозирча бизга... мумкин эмас-да.

— Юраверинг, — деди аёл қистаб, унинг тортиниш сабабини англамай. — Эркакли уйдан нега уяласиз?

— Сизга... оғиз солганмиз-да, — деди Панжи саёқ ростига кўчиб. — Борсак, бу йигитда бет йўғакан деб ўйлашади-да.

Аёл бу ёғини ўйламаган, аниқроғи, бир лахзага унутган экан, уялди. Нима қиларини билмай бирпас тараддудланди, сўнг, мен ҳозир, деганча, терган ўтинини қўлтиқлаб, жўнаб қолди.

Кўп ўтмай у челақ кўтариб қайтди. Булоқ бўйига етганда, аста ҳовли томонга разм солди. Кампир жун билан, чоллар гурунг билан андармон эди. Тепадан тушиб келган бир отлиқ улар ёнида тўхтади. Қўшни ҳовлидан ўмганини қўлидаги ҳассага ташлаб, яна бир чол чиқиб келди. Қулай пайт келганини сезган жувон, челагини ерга кўйди-да, унинг ичидан қизил тугун олиб, бағрига босганича арча томон шошилди. Боягина бамайлихотир юрган аёл бирор айб иш қилаётгандек, тахлика оғушида ҳаракатланарди. Ошиққанидан уринган кавушини чўлга илинтириб, йиртиб ҳам олди. Лекин бунга эътибор бермади. Қўлидаги тугунни арча шохлари орасидан йигитга узатиб, шошилиш ортига ўтирилди.

— Ўзим... — деди йигит тўлқинланиб. — Ўзим сизга янги кавуш обераман!

Бу гапдан сўнг жувон бошда оёғидаги кавушига, кейин унга қаради. Ширин жилмайди. Челагини сувга тўлдириб, пастга энаркан, яна жилмайиб қараб кўйди.

Бу жилмайиш замирида кўп яхши маънолар жамланганини сезган йигитнинг юраги ёмон орзиқди. Аёлни кўзи билан кузатиб қолди. Кейин чўнқайиб тугунни ечди. Иккита нон орасига яхшилаб жойлаштирилган катта бўлак яхна гўштни кўриб, аввалига шодланди, сўнг не-

гадир димоғи қаттиқ ачишиб кетди. Тугунни авайлаб бағрига босганча, арчазор оралаб юқорилади. Бир дўнг ошиб, жилға бўйидан чиқди. Ерга чордона куриб, тамадди қилишга тушди. Бир маҳал чайнаётган лукмаси шўртанг туюлиб ажабланди. Ва шундан сўнггина йиғлаётганини пайқади. Кўзларидан шашқатор ёш оқмоқда эди. Бу хил ҳолат илғари унда ҳеч бўлмаганди. Лекин у бундан уялмади, хўрсина-хўрсина кавшанишда давом этди. Ора-сира жилгадан ховучида сув олиб ичиб турди. Кўз ёши эса тинай демасди. Тинишини ўзи ҳам истамади. Кўз ёшлари тотли туюлиб, қалби дарддан фориг бўлаётган эди.

Аслида у меҳрдан йиғламоқда эди. Меҳр кўрмаган кўнгил озгина турткидан жунбушга келгандек, ҳозир у шу ҳолатда эди. Гапнинг сирасини айтганда, у меҳрдан йироқ эди. Болалигидан меҳрдан йироқ ўсди, худо раҳмат қилгур ота-онаси анчайин қаттиққўл одамлар бўлиб, тоғу тошдан бери келмас бу болани деярли эркалатмас эдилар. Уларнинг назарида, бу ўғил қулоқсиз эди, саёқ эди. Натижада, беармон урдилар, сўқдилар, аммо болани тоғу тошлар бағридан айира олмадилар. Шу тариқа тоғу тошдан сокинлигу хотиржамлик топган ўғилни тушунувчи бўлмади, қайтага «саёқ» деган тамғани пешонасига маҳкам босдилар, шунга яраша муомала қилдилар. Бунга сари у тоққа қочди. Бир кетишда уч-тўрт кунлаб санғиди. Тўшаги тош, емиши парранда гўшти бўлди. Кўнгли бамисоли эркин шамол — нимани истаса ўшани қилди.

Ота хайрон — бу кимга тортди? Эна хайрон — бу кимга ўхшади? Уруғ суриштириб, ўтган аждодлари орасидан бу хил сиёкли одамни топмадилар. Бир-бирига хайрон боқишиб, тоғу тошга лаънатлар ўқидилар ва оқибатда асосий масаланинг тагига етолмай ўлиб кетдилар.

Аслида ўғилни тоғу тош тортиб олмаганди, сеҳрлаганди. Бу сеҳр жуда жўн тарзда юз берганди. Кекса овчи Шомурод чиноқ носни таялаб чекарди. Чеккандаям каттагепалик Шайман носфурушнинг носидан бошқасини тан олмасди. Аммо бир тўйда иккисининг орасидан гап қочиб, қайтиб юз кўришмас даражасига етдилар. Шундан сўнг Шомурод чиноқ шу атрофдаги бошқа носфурушларнинг носидан бир-бир тотиб кўрди. Лекин би-

рортасини Шайман носфурушнинг носига ўхшатолмади. Урушсам, сен билан урушганман, носинг билан эмас-ку, дея ўша пайтларда энг маъкул бола ҳисобланмиш Панжи саёққа пул бериб, отамга дегин, дея Шайман носфурушникига зинғиллатди. Шу-шу носни унга Панжи олиб келадиган бўлди.

Шомурод овчи кўп танги эди. Беминнат дастёрлиги учун уни икки-уч овга олиб чиқди. Милтиқ отишни ўргатди. Бир куни эса тўсатдан қўлига милтиқ тутқазди. «Бор, жигитдай бўп сенам бир овга чиқиб кел! Тулки отсанг — менга, парранда отсанг — ўзингга». Мустақиллик кўп ажиб нарса, ўша куни ўн уч яшар бола ўзини йигит ҳис этди. Аммо Ялангбетда ўзини офтобга солиб ётган тулки изидан йигит эмас, бола бўлиб тушди. Тулкининг найрангларига алданиб, узок-узокларга улоқиб кетди. Кечга яқин тулкидан умид узиб, кишлокқа қайтаркан, қияликдан иккита каклик уриб олди. Илк мустақил ов унга қаттиқ таъсир қилди. Илгари ҳеч ҳис қилмаган туйғуларни бошидан кечирди. Ярим тунда кишлокқа бошқача одам бўлиб қайтди. Тонгда овни кўмсаб уйғонди. Яна кетди. Яров билан илгари ҳеч кўрмаган ўнгирилари кезиб чиқди. Бора-бора узокдан мудроқ кўринган тоғу тошлар тирик бир вужуд, унда ҳаёт ўзига хос тарзда қайнашини англаб етди. Кейинкейин нафақат овни, балки тоғу тошни ҳам кўмсайдиган бўлди. Биринчи бор тулки отган кундан бошлаб эса тоққа буткул боғланди. Бу орада Шомурод чинок яна бир иш қилди, эски милтигини унга совға этди. Ўша тун Панжи саёқ милтигини росмана кучиб ётди. Эртаси ота-она унинг тўшагини яна бўш кўришди. Кейин бу ҳол доимий одатга айланди. Сўнг-сўнг йигитчанинг гоҳо тоғда ётиб қолиш ҳоллари ҳам юз бера бошлади. Қисқаси, тахминан ўн тўрт-ўн беш ёшларида тоғу тошни тамоман ўзиники қилиб олди.

Тоғдан топган эркинлиги эвазига у яқинлари меҳридан мосуво бўлди. Тоғ дея ҳатто хотинининг ҳам меҳрини козоолмади. Аёли кетиб қолгач, у оға-иниларидан балога қолди. Тергашлар жанжалга, жанжаллар аразга айланди.

Бу ерда яна бир аччиқ ҳақиқат бор эдики, бу ҳақда озгина тўхталмасак, Панжи саёқнинг феъли унча очилмайди. Хуллас, қайси бир доно айтиб ўтгандек, одамни

хадеб чўчка-чўчка деяверсанг, охир-оқибат, у хўр-хўрлаб юборади. Паңжи саёқнинг қисмати ҳам шунга яқин эди. У эсини танигандан бери меҳр ўрнига камситиш кўрди, хурмат ўрнига нописандликни сезди. Натижада, бора-бора одамлардан кўнгли қолди. Одамлар унга қанчалик нописандлик билан қараса ўз навбатида, у ҳам одамларга шу хил муносабатда бўлди. Одамлар ундан қулди, у эса одамлардан. Одамлардан четлашгани сари тоғлар уни маҳкамроқ бағрига олди, эркалатди, суйди. Оқибатда, у бутунлай тоққа боғланиб қолди. Инсон меҳрига ташналик қалбининг чуқур ерида кўмилиб қолаверди. Кўкбулоқлик жувоннинг илиқ муносабати ўша ташналикни уйғотиб юборганди. Меҳрга қондирилган ташналик муҳаббатни туғдирганди. Бугун у ўша муҳаббатнинг илк мевасини тотиганди. Тугун шунчаки тугун эмас, меҳр эди. Ундаги таом шунчаки таом эмас, муҳаббат эди.

У меҳрдан йиғлаб, муҳаббатдан масрурланиб, жилға бўйида узоқ ўтирди. Қолган нонни рўмолга ўраб белига боғлади. Белига қувват ингандай бўлди. Кейин кўз ўнгидан жувоннинг меҳр тўла қарашларини ҳеч қуволмай, тўғрироғи ҳеч қувгиси келмай, йўлида давом этди. Пахмоқни ўйламади. Қачонки, унга дуч келгачгина, не мақсадда санғиб юрганлиги эсига тушди. Аммо...

Пахмоқдан умидини узгач, у водий бўйлаб кетди. Чуқуркамарга мўралашдан мақсад қолмаганди. Чалкаш сўқмоқларнинг биридан ошиқмай юриб бораркан, водий четидаги сийрак арчазордан какликларнинг сайрашини эшитди. Юрагидан ўкинч кетиб, қони қайта жўшди. Милтиғига майда сочмали ўқ жойлаб, ўша томон юрди.

Қош қорайганда, белига саккиз какликни қатор териб, йўлга шай бўлди. Бироқ уйга қайтишни энди хаёлига ҳам келтирмади. Қишлоғигача икки соатлик йўл. Албатта, йўл унга писанд эмас, ҳар куни босиб ўтадиган масофанинг арзимас бир қисми. Биринчидан, эртаси Пахмоқни Чуқуркамардан бошлаб қидирмоққа аҳд қилди. Иккинчидан, Чуқуркамар эски ошнаси Самад полвоннинг қишлоғига яқин эди. Учинчидан, қалбини гупуртираётган хис-туйғуларини ким биландир ўртоқлашгиси келарди. Бунга Самад полвон жуда боп ўртоқ эди. Мана шуларнинг бариси сўнгги дақиқада қарорини ўзгартиришга туртки бўлди.

У ошнасининг қишлоғига қоронғида кириб борди. Самаднинг аёли уй соҳиби каби очиққина эди, уни одатдагидек, хуштавозелик билан қаршилади. Қўлига сув қуйиб, сочиқ тутди. Тагига тўрт қават кўрпача ташлади. Аёлнинг қай бир жиҳатлари кўкбулоқлик жувонга ўхшаб кетишлигини сезган Панжи саёкнинг димоғи ўз-ўзидан чоғ бўлди. Бизди бўлғуси хотин ҳам мана шу аёл каби эпчил ва меҳрибон чиқадиғанга ўхшайди, деб ўйлади. Ошнаси келгунча чой хўплаб, девордаги сўзаналарни, токчадаги идишларни, қисқаси, уйга зеб бериб турган жамики нарсаларни бирма-бир, томоша қилиб ўтирди. Диққатини, айниқса, девордаги айиқ териси тортди. Унинг ўнг ёнига тулки териси осиглиқ эди. Бу нарсалар уйга унчалик ўтиришмаганини сезиб, томоқ қириб-қириб қўйди. Айиқ териси устига қўндаланг осилган милтиқ уни қўл қизиктирди. Бориб тутиб кўришдан ўзини зўрға-зўрға тийиб ўтирди. Кейин аёл кишининг қўли сезилиб турган бошқа жиҳозларга алаҳсиди. Ошнасининг уйини беихтиёр ўз кулбасига қиёслади. Хаётида илк бор шинам-саришта хонадонни қўмсади. Ошнасининг аёли ўрнида кўкбулоқлик жувонни қўйиб, чексиз-чегарасиз орзуларга берилди. Сўнг эса, ошнаси билан ярим тунгача сирли ва сеҳрли суҳбат курди. Ичилган ароқ қулф-дилини баттар очиб, ғоят усталик билан қовурилган гўштдан ўз ёрининг дидини тасаввур этди.

• • •

Пахмоқ якка ўсгани учунми ёлғизликка жуда кўниккан эди. Боз устига, норасталигида еган турткилари уни анча серҳадик қилиб қўйганди. Натижада у ўзидан бошқаларга ишонмай улғайди. Тани-жони соғ пайтида-ку ёлғизлиги сира билинмасди. Аммо жони азоб тортган кезлари, тирик жон-да, беихтиёр ҳамроҳ истаб қоларди. Зилдай оғир бошини йўлдошининг пинжига суқиб, оғриқдан шу йўсинда ором тошгиси келарди.

Норасталигида тушида ўзини кўпинча онасининг пинжида кўрарди. Вужуди илиқ тана ҳароратини ҳис этиб, эркаланиб гингширди, тамшанарди, талпинарди ва бу ҳаракати жажжи тумшукчаси совуқ ўнгирининг муздек деворларига бориб тақалмагунча давом этарди. Кейин бехос ўйғониб кетиб, ўзини тор ўнгирида кўраркан,

онасини кўмсаб, бехуда гингширди, бекорга нола тор-тарди.

Аслида у нолмаса ҳам бўларди. Эндиликда оналикни табиат бекаму кўст ўз зиммасига олганди. Ўз онасидан фаркли ўлароқ, табиат шундай она эдики, меҳридек, қаҳри ҳам жуда жўшқин эди. Бу она унинг насибасини бутун тоғу тошларга сочиб ташлаганидек, пишиб улғайсин, салга руҳи чўкадиган бўлмасин дея сон-саноксиз ганимларини йўлига кўндаланг кўйиб кўйганди. Пахмоқ улар билан талашиб-тортишиб улғайишга мажбур эди. Ҳатто човроққина тўнғиз ҳам унга ҳамла қила оларди. Бўриларга-ку гап йўқ, уни кўрди дегунча олдиларига солиб қувлашарди. Аммо она табиат бунинг ҳам гамини еб кўйганди. Қочиб бекинсин дея ўнгирларни яратгандек, тирмашишга тоғда арча-ю бошқа хил дов-дарахтлар билан чор-атрофни тўлдириб ташлаганди. Пахмоқ жойи келса, булардан усталик билан фойдаланарди. Лекин шунга қарамай, ёлғизлик балоси олдида кўпинча ожиз қоларди. Тани азоб тортган кезлари бу оламда ўзи танҳо қолганидек, сиқилишдан юраги тарс ёрилай дерди. Боз устига, кўз ўнгидаги жамики жонлик зоти ўз жуфти билан умргузаронлик қилишарди. Ҳаттоки анови бефаросат тўнғизлар ҳам ёлғиз эмасди. Қуйи сойдаги кўрқок қуёнлар ҳам галалашиб яша-шарди.

Катта қоя биқинидаги бургутлар ҳам ўта ҳамжиҳат эдилар. Фақат угина ёлғиз эди. Ёлғизлиги қор қилган кезлари кўнглида ҳамроҳга — ҳамжинсга мойиллик кўзгаларди. Ўтган йили ўша майлга бўйсунаман деб, жонидан айрилиб қолишга сал қолганди. Агар ўша воқеа юз бермаганида, у майлга итоат этиб, бирор кун ўзига ҳамроҳ топиб олиши мумкин эди. Бироқ ўша воқеадан сўнг у ўз ҳамжинсларидан қаттиқ юрак олдириб кўйди. Ҳар хил таниш-билишчиликдан ёлғизликни афзал деб билди. Кейинчалик ҳамжинсларидан бирортасининг хидини илғаши билан ўша ҳодиса эсига тушар, нарироқ, имкони борича нарироқ кетишга ҳаракат қиларди. Албатта, нари кетиш дегани қочиш эмасди. У эндиликда қочмасди. Пусиб чекинарди. Юраги қаҳру ғазабга тўлиб чекинарди, ҳар лаҳзада ташланишга шайдек, ер тирнаб чекинарди. Бахтига ўзга айиқлар унинг худудига кўпда оралайвермасди. Худди ўзи ўзга худуд

қаршисида жонсарак туриб қолгандек, улар ҳам бу нотаниш ҳудудга юрак ютиб бетлайвермасди.

Ушбу воқеа юз берганида, Пахмоқ ҳозиргидек кучга тўлмаган, болалик билан балоғат ёши ўртасидаги сарсон айикча эди. «Сарсон айикча» деганимизга сабаб шундаки, у бола бўлиб бола, катта бўлиб катта эмасди. Бир қарасанг, кичик айикчадай ўйноқи ва галварсроқ, бир қарасанг жиддий ва жаҳлдор — яқинлашсанг, ейман, ютаман дегандай, ўз майлида хўмрайиб юарди.

Ўша куни Пахмоқ ўз ҳудудининг кунботиш қисмида ўзга айик ҳидини фавқулодда пайқаб қолганди. Бу томонда унинг сарҳади илон изи сойлик билан яқунланарди. Ундан нарига у ҳеч ўтмаганди. Қолаверса, ўтишга ҳеч қизиқмаганди. Бунга сабаб, биринчидан ўз ҳудудида емиш керагидан мўл эди. Иккинчидан эса, айрим ҳолларни ҳисобга олмаганда, ўз ҳудудини кенгайтиришга иштиёқманд ўктам жониворлардан эмасди, бориға қаноат этиб, тинчгина яшашни хуш қўрарди. Шу куни у кунботишга тасодифан бориб қолганди. Ўзга айик ҳидини сезиб, дастлаб бутун вужуди кўрқувдан қалтираб кетди. Сўнг негадир беихтиёр шодланди. Борлиқни қуршаб турган минглаб хидлар орасидан аниқ сезилиб турган бу хид жуда қадрдон туюлиб, беихтиёр ўша томонга талпинди. Сал ўтмай ялангликдаги зирк буталари ора-лаб юрган улкан айикни кўрди. Айик ўзини жуда ювош тутганидан, у ортиқча хавотирланмади. Эркаланганнамо ҳаракатлар қилиб, секин-аста яқинлашиб бораверди. Бироқ ҳамжинси у кутганча қаршиламади. Пахмоққа кўзи тушиб аввалиға таажжублангандай бўлди. Сўнг шундай кутурдики, Пахмоқнинг назарида тоғу тошлар титраб кетгандай туюлди. Даҳшат оғушида бир зумга гангиб қолди. Мен сенга нима қилдим, деган маънода унга мўлтиллаб тикилди. Аммо бундай қарасаки, ажал дегани улкан махлуқ тимсолида ўзи томон шиддат ила бостириб келмоқда. Хиёл ҳаялласа тупроққа қорадиган. У кўрқувдан ура қочишга тушди. Улкан айик уни лўкиллаганча таъқиб қилиб келди. Лекин бу ёғиға ўтишга негадир ҳафсала қилмади. Хойнахой, шу атрофда она айик юргандир, деб ўйлаган чиқар. Акс ҳолда Пахмоқнинг шўриға шўрва тўкилиши аниқ эди.

Ана шу воқеа сабаб бўлиб, унинг ҳамжинсларига нисбатан қизиқиши батамом сўнган эди. Вақти келса,

хамжинслари бўридай тажовузкор, силовсиндай газабкор эканлигини англади. Бахтига бу тоғларда айиқлар сийрак эди. Қўриқхона ташкил этилмасдан бурун уларнинг кўпчилиги бошқа ҳайвонлар қаторида кириб юборилган эди. Йўқса, катта бир худудда бу тарзда эмин-эркин юролмасди. Тўғри. Баъзи пайтларда чегара бузилиши ҳоллари бўлиб турарди. Бундай пайтда Пахмоқ газабни қанчалик жўшмасин, тартиббузар айиқнинг кўзига кўринмасликка уринарди. Негаки, унинг ожизтоbligини кўрган айиқ биринчи галдаёқ уни ҳайдаб ёки махв этиб, ерига эга чиқиб олиши мумкин эди-да. Уларни мавҳумлик тутиб турарди, холос. Бу бегона худудда қандай айиқ яшашлигини билмаганликлари учун ҳам Пахмоқнинг ерида ортиқча ўралашмай, қандай келишган бўлса, шундайлигича секин ғойиб бўлишарди. Ҳатто ўзларидан бирор-бир белги қолдиришга ҳам тиришмасди. Ер эгасининг белгиси манамаман деб турган жойда белги қолдиришга камдан-кам айиқ журъат этади. Ва яна шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, Пахмоқ муштадай боши билан анчагина шум эди. Белгини бўй-бастига мослаб эмас, имкони борича юқорироққа кўярди. Унинг учун буни ҳеч қийин жойи йўқ эди. Дарахтга тирмашиб чиқарди-да, керакли жойга, бошқа айиқлар каби елкасини эмас, ўнганини обдон ишқаларди. Бу хил шумликни у ўз худудидаги бошқа жониворларнинг сон-саноксиз «сўзлашув устун»ларидан ўрганган эди. Пахмоқ қуйидаги белгиларни писанд қилмаганидек, юқоридаги белгиларга жиндек ҳайиқиброқ қарарди. Юқоридаги белгилар бўрига ўхшаш йирикроқ жониворларга тегишли бўларди. Белги қанчалик юқори бўлса, эгаси шунчалик маҳобатли тасаввур уйғотишини норастиалигидаёқ фаҳмлаб етганди. Шумлигининг боиси мана шунда эди.

Умуман олганда, Пахмоқ онасидан деярли ҳеч нарса ўрганмай қолганди. Яшаш учун зарур бўлмиш барча тажрибаларни туртиниб-суртиниб, ўзи ўзлаштириб бормоқда эди. «Сўзлашув устун»ларидан шумликни ўргангандек, кўзидан кўра кўпроқ димоғига ишонмоқ лозимлигини ва бунинг учун елга ошна тутинмоқ кераклигини бир-икки аччиқ воқеадан сўнг ўзлаштирганди.

«Сўзлашув устун»ига келсак, жониворларнинг ахборот улашуви азалдан мавжуд. Сиз оддий, хонаки итларни ҳеч кузатганмисиз? Агар кузатган бўлсангиз, улар

кўпроқ диккайган нарсалар, дейлик, дарахт, бута, хатто ерга қоқилган қозик атрофида ўралашиб, искаланади ва ўша нарсанинг сиртига ёзилиб кетишади. Искаланиш орқали бу ерга нималар келиб кетганини аниқласа, ёзилиш билан ўзи келиб кетганидан огоҳ этади, яъни белги қўяди. Белгини жониворлар турли усулда қўяди: бири ёзилади, бири сўлагини суркаб кетади. Жониворлар белги қўйишни бировдан ўрганмайди, бу нарса уларнинг табиатида бор, фақат сал қувроклари буни ўз фойдасига нисбатан тузукроқ усулда қўллай олади. Пахмоқ ана шундай жониворлар жумласидан эди. Бошқа жониворларнинг назарида ҳайбатли тасаввур уйғотиш учун белгисини юқорилатиб қўяди.

У бу шумликни худуднинг кун ботиш қисмида ўша улкан айиқ билан учрашмасдан анча бурун ўзлаштириб олганди. Бу пайтда ҳамжинсларига нисбатан кўнглида зигирча адовати йўқ эди. Шунчаки хавфсираш мавжуд эди. Ушбу воқеадан кейин ўзга айиқлардан бутунлай юрак олдириб қўйди. Иложи борича улардан йироқроқ юришга ҳаракат қилди. Бу йил баҳорда ўша айиқ худудининг ғарбий қисмида тентиганди, ер эгаси сифатида ғазабдан титраса титрадики, лекин яқинига йўлаёлмади. Уни ҳайдаб сололмади. Хайтовур, бегона айиқ кўп ўралашмай, яна ўз ерига қайтиб кетди. Пахмоқ забардаст бу улкан махлуқнинг қўланса ҳидини яхшилаб эслаб қолди.

Аммо кечаги учрашув кўнглида бутунлай ўзга таасурот уйғотди. Ҳали ҳеч сезмаган янги туйғуларни юзага қалқитди. Буни қарангки, ҳаётида илк бор бегона айиқ ундан питирлаб қочди. Иккинчидан эса, унинг турк-тароватида ҳеч бир тажовузкорлик пайқамади. Ҳайиқиш, фақат ҳайиқиш. Бу ҳайиқиш унда ғолиблик ва ўзига ишонч хиссини уйғотган бўлса, нозли ва маъюстоброқ термулишлари кўнглини ийдирди. Энг муҳими, Пахмоқ ундан юракка кутку солувчи эркак айиқ ҳидини эмас, урғочи айиқларга хос майинтоброк хидни илғади. Бундан негадир андак қони жўшди. Бориб у билан искалангиси келди. Бироқ бегона айиқ бунга изн бермади. Бекинган жойидан чиқмади.

Агар муҳаббат оғзи — баҳор пайти бўлганида улар ортиқча хавфсирашиб ўтирмай осонгина топишишлари мумкин эди. Бироқ муҳаббат ойигача олдинда ҳали бир қиш бор эди. Кўнгилда ошиқлик хиссини қўзғовчи

бахоргача яшашлари, яшаганда ҳам табиатнинг азалий қонун-қондасига бўйсунган ҳолда, турли хавф-хатардан жонини омон сақлаган ҳолда, ҳозир эса тахминан икки ойча давом этадиган киш уйқусига тайёрланиб кириш учун қорин ғамида куймаланиб яшашлари керак эди. Уйқудан кейинги юмушлари ҳам сероб эди. Оч қоринга муҳаббат ёқармиди дегандай, емин кидириб пастга эниш ва қор тагидан тишга босгулик нарса кидириб топишнинг ўзи бўлмайди. Қачонки ҳаводан кишнинг захри ариб, кун ботишдан илиқроқ шабада эсиб, қонлари кўпирмагунча ўз ҳолича яшашлари даркор эди. Тоғ жониворларининг ҳар бир куни кутилмаган турли тафсилотларга тўла эканлигини ҳисобга олинадиган бўлса, муҳаббат ойигача ҳали олдинда бутун бошли бир умр ястаниб ётарди. Шунингчун, Пахмоқнинг ҳозирги интилишлари муҳаббатга дахлдор эмасди. Уни қизиқтирган нарса урғочи айиқнинг андак маъюстоб боқишлари-ю ювошлиги, ёлғизликнинг зохиран сокин, ботинан оғир исканжаси эди. Бунинг устига, Пахмоқ балоғат ёшига етган эди. Одатда, айиқлар уч, гоҳида тўрт яшарлигида балоғатга етади. Лекин буни кўкламгача ўзлари сезмайди. Муҳаббат фаслида эса бирдан қонлари кўпириб, ҳамжинс кидириб қолишади. Айиқлар оиласи мана шу тарзда дунёга келади. Агар ўлим айирмаса, уларнинг бирлиги умрларининг охиригача давом этади. Ўз навбатида, Пахмоқнинг тажовузқорликдан ҳоли феъли, бир қадар мўминлиги урғочи айиқнинг эътиборини тортмай қолмаганди. Фақат носинашгалик ўртада катта бир ғов бўлиб турардики, бу тўсиқдан хатлашга иккиси ҳам дафъатан журъат этишолмаган эди.

Тунни чангалзордаги қулаган тоғтеракнинг тагида ўтказган Пахмоқ ярим кечага бориб оёғида яна кучли оғриқ сизди. Фингиб оёғини яларкан, ўша бегона айиқни қўмсади. Иссиқ, ёпишқоқ тили билан ярадор оёғини ялаб-юлқашини истади. Бошини унинг пинжига суқиб ором олишни хоҳлади. Тинимсиз азоб бераётган дард унда илғари ҳеч юз бермаган хоҳиш ва истақларни тугдирмоқда эди. Айниқса, бегона айиқнинг чангалзорга етиб-етмай алланечук гинали мўлтираб тикилиши кўз ўнгидан кетмай қолганди. Бу боқишда на у кутган ва кўниккан тажовуз, на адоват бор эди. Бунда нимадир ваъда берувчи гинадан ўзга нарса йўқ эди. Айни шу

нарса Пахмоқни ўзига ром этиб, кўнглида меҳрга хоҳиш уйғотганди.

Ўзга жониворларнинг бир-бирига нисбатан меҳрибонликларини Пахмоқ кўп кузатганди. Ўнг қулоғини милтиқ ўки чирт узиб юборган қоратоб тулкига урғочи тулки томонидан кўрсатилган ғамхўрликни гувоҳи бўлган эди у. Ўшанда малларанг чиройли тулки ўз жуфтининг ярасини соатлаб ялаб-юлқаган, айланиб-ўргилганди. Ўшанда у бу қадар меҳр-окибатдан жуда ҳайратланган, сўнг негадир ғаши келиб, уларни ҳайдаб солганди. Энди эса ўшандай ҳолатни ўзи истамокда эди.

Тонгда у ўша истак оғушида ташқарига интилди. Ёш новдаларни босиб-янчиб яланг ерга чиқаркан, намчил тумшугини кўкка чўзиб бир майдон хид олди. Сон-саноксиз хидлар орасидан емиш хидини тез илғади. Аммо бу гал хидга эргашмади. Ички бир хоҳишга бўйсуниб, Чуқуркамар юкорисидаги дўланазорни қора тортиб, йўлга тушди. Назарида, кечаги айиқни бугун ҳам ўша ерда учрагадигандек эди.

У оғриётган оёғини авайлаб босиб, бирор соатлар йўл босгандан сўнг бирдан титраб кетди. Тумшугини кимирлатиб, ҳавони кетма-кет искади. Адашмабди. Турли хидлар орасидан ғанимининг иси яққол сезилиб турарди. Бу бало қаердан келиб қолди, деган ҳадикда атрофга олазарак назар содди. Кўрди. Панжи саёқ пастда, сой ёқалаб ошиқмай келарди.

Пахмоқ мушкул аҳволда қолганди. Ортга қочай деса, наридаги арчазор анча олисда, ўртада кафтдек яланглик ястаниб ётарди. Ялангликка чиқиш ўлим дегани эди. Ўнг ёндаги қуюқ арчазор узра баланд қоя қад рост-лаган, шунингдек, чап ёндан ҳам умид йўқ — қиялик тўғри сойга тушади. Ҳар икки ҳолатда ҳам ғаними уни дарров илғайди. Бир муддат каловлашдан сўнг, у илк бор қочмай, секин ўнг ёндаги арчазорга беркинди. Ер бағирлаб ўсган арча шохлари орасига яшириниб, бутун вужуди кўзга айланганча ғанимини кузата бошлади.

Бу орада Панжи саёқ сой ёқасидаги товатош ёнида тўхтади. Елкасидаги милтиғини тошга суяб қўйиб, ошиқмай сувга энди. Чўккалади. Ҳовучида сув олиб ичди. Кейин кўзларини қисиб, теваракка диққат билан назар солди. Агар табиат инсонга жониворлардек хид билиш қобилиятини берганида, турган гап, у Пахмоқни

аллақачон пайкаган бўларди. Аммо у ҳозир атрофга махлиё эди. Эрталабки қуёш нуридан фусункор тус олган тоғу тошлар бир лахзага бўлса-да, диққатини ўғирлаган эди. Панжи саёқ, кўзи атрофда, оёқларини узатиб ўтирди. Ҳадемай тотли хидлар қаторига арзонбахо сигаретнинг қўланса хиди қўшилди.

Пахмоқ бекинган жойдан у бемалол кўриниб турарди. У биринчи бор инсонни милтиқдан холи кўрди. Юрагига ҳамиша кўрқув солиб келган яроғ инсондан уч-тўрт одим нарида бамисоли калтакдай беозоргина суяғлиқ турарди. Инсон деганлари усиз ҳеч нарса эмаслиги, унда на ўткир тирноқлар, на даҳшатли тишлар борлигини, гар яроғи бўлмаса, уни бемалол махв этиш мумкинлигини у дафъатан пайқади. Пайқаши баробар вужудини хануз титроққа солаётган кўрқув хисси ҳийла чекиниб, ўрнини қизиқиш эгаллади. Негаки, шу дамгача у инсонни яроғ билан яхлит тасаввур этарди-да, энди эса уларни бир-биридан холи кўриб турарди. Кўз ўнгидаги бу хил манзарадан таажжубга тушган Пахмоқ бошини у ён-бу ён қийшайтириб, ғаниминини обдан кузатди. Бора-бора вужудудидан титроқ бутунлай ариди.

Бир пайт Панжи саёқ илдам ўрнидан кўзғалиб, милтиғини қўлига олди. Пахмоқнинг кўзига у яна даҳшатли тус олди. Шўрликнинг танига тағин титроқ оралаб, ерга баттар қапишди. Бахтига Панжи саёқ унинг рўпарасидан эмас, сал қуйи юриб, яланглик қаршисидан юкорига кўтарилди. Бир оздан сўнг тошлар устидан енгил-енгил сакраб наридаги арчазорда кўздан йўқолди. Аммо Пахмоқ биқинган жойидан чиқар-чиқмас, Панжи саёқ тўсатдан яна яланглик четида пайдо бўлди. Милтиғини ўнғай тутганча чор-атрофга аланг-жалаңг қарай бошлади. У Пахмоқнинг яқиндагина ташлаган тезагига дуч келган ва уни шу атрофда эканини пайқаб қолганди.

Аллақачон жойидан жилишга улгурган Пахмоқ оёғи остидаги қуриган шохни бехос босиб, ўзини билдириб қўйди. Панжи саёқ у томон илдам югуриб кела бошлади. Ортиқ биқинишдан фойда йўқлигини фаҳмлаган Пахмоқ ошиғич пастга эниб, сой бўйлаб қочишга тушди. Бирпасда ғаниминини жуда орта қолдириб кетди. Аммо ғанимининг ғоят чидамли ва саботли эканини у яхши биларди. Билгани учун ҳам уни чалғитишга уринди. Сой ёкалаб бир оз юрди-да, сўнг қарши бетдаги арча-

зорга шўнғиди. Ундан ўтиб, тагин Чуқуркамарга олиб борадиган сўқмоққа тушиб кетди.

Пахмоқнинг бу харакатини дийдорлашув йўлидаги собитлик деб бўлмасди. Шу тобда Чуқуркамар томонларга улоқишдан бўлак иложи ҳам йўқ эди. Кўзига энг бежавотир жой ўша ёқ бўлиб кўринди. Фанимимдан илгарилаб кетдим, деган умидда йўлнинг бу ёғига унчалик ошиқмади.

У Чуқуркамарга яқинлашганда, қуёш анча кўтарилиб, ҳаво исий бошлаганди. Чуқуркамарга кираверишдаги ўнг қўл сўқмоқ бошига етганда бир муддат нафас ростлади. Қоп-қора тумшугини олдинга чўзиб, хид олди. Илк сезгани қўл хидига қоришиқ арча хиди бўлди. Сўнгра ўлакса хидини илғади. Қаттиқ пишқириб, шабадага юз тутди-да, тагин искаланди. Бу сафар узокдаги дўлана хидини пайқади. Оғзи сув очиб, тамшанди. Узун тили билан тумшугини ялади. Кейин юмшоқ панжаларини ерга шарпасиз босиб, сўқмоқдан юқорига ўрлади. Тепага кўтарилган сайин ўлакса хиди баттар анқий бошлади. У тумшугини кўкка чўзиб, бот искаланди. Ўлакса хиди бу сафар жуда яқиндан келди. У чапга кўз ташлаб, каттакон арча ортидаги ялангликда ўлакса талашаётган қора қузғунларни кўрди. Пишқириб яна юқориларкан, дўланазорга кирмай, сўлга бурилди. Салдан кейин қўшни ҳудуд чегарасига етди. У ерга чўнқайиб, қўшни томонга диққат билан кўз ташлади. Бир оздан сўнг, аста изига қайтиб, дўланазорга кирди. Мева териб ейишга киришди. Оғзи емишга етгач, бегона айиқ уни ортиқ қизиқтирмай қўйди. Кўзи фақат меваларни кўрарди. Кўп ўтмай қалин қор кўрпаси остида қолиб кетадиган мазали меваларга ичи ачигандай, айиқларга ҳос очкўзлик билан кавшанарди.

Нафси тўла қонгач, у четга чиқди. Ётоқ истаб тева-ракка аланглади. Қорни тўйса, дангасалиги тутиб қоларди. Шу босис, ётиб ором олмоқ ниятида қора харсангни кўзлаб олға юраркан, шу пайт беқарор ел унинг димоғига кечаги айиқнинг таниш хидини олиб келди. У бу хидни базўр илғади. Илғаши баробар кўнглида эрта-лабки ҳис қайта бош кўтарди. Қизиқсиниб, хидга қарши юрди. Кўп ўтмай қўшни ҳудуд сарҳадидаги харсангтош ёнига етди. Дайди ел бу сафар дара ичидан эса бошлади. Қадрдон хидни йўқотган Пахмоқ ерга чўнқайиб ўти-

раркан, бирдан титраб кетди. Шабада димоғига ғанимининг исини олиб келганди. У ишонқирамай, аввал бошини ўтирди, сўнг бутун гавдаси билан бурилиб, ҳавони қайта-қайта хидлади. Йўқ, димоғи алдамаётган эди. ҳавода юракка кутқу солувчи хид баралла сезилиб турарди. У букри арча томон ошиқди-да, қуйига мўраллади. Бир қарашда тоғу тошда тирик жонни пайкаш кийин. Албатта, бу инсон учун. Аммо айиқ зоти бир кўз ташлашдаёқ жуда кўп нарсани илғайди.

Шунингдек, Пахмоқ ҳам дара тубида бармоқдек бўлиб келаётган ғанимини узоқданок кўрди. Бошда енгил фингшиди, сўнг норозиланиб охиста ўкирди. Қочишга унчалик ошиқмади. Негаки, ғанимининг қайси томонга юриши хали номаълум эди. Чуқуркамарга етмай чапга бурилиб, водий тарафга юриши ҳам мумкин эди. Шунингдек, ўнгга қайрилиб, боя ўзи ўрлаган сўқмоқ орқали юриб, нақ қаршисидан ҳам чиқиши мумкин эди. Агар шундай хол юз бергудек бўлса, у дўлاناзор ёкалаб ўтиб, мулкининг жанубий қисми бўйлаб юришни мўлжаллади. Шунда унинг диққатини қуйидаги нимадир пойлаб турган тулки тортди. Тулкининг ўликдай қотиб туриши қизиқ туюлиб, бошини бир ён қийшайтирганча уни кузата бошлади. Бир муддатдан сўнг четдаги арчазор шитирлаб, у ердан кулранг қуён отилиб чикди. Уни бошқа бир тулки таъқиб этиб келарди. Таъқибчи тулки ўлжасини пистирмада ётган тулки томон қувиб келарди. Шўрлик қуён сакраб-сакраб қочаркан, навбатдаги сакрашида шап этиб, пистирмадаги тулкининг чангалига тушди. Икки тулки хаш-паш дегунча уни бир ёқлик қилди-қўйди. Пахмоқ одатда бу хил манзараларни кўп кузатган, аммо бунисига айрича эътибор қаратди. Орада тобора яқинлашиб келаётган ғанимига кўз солиб қўйишни ҳам унутмади.

Тоғ ели тоғ табиатидек жуда бекарор бўлади. Салдан сўнг муздек шабада қўшни худуд томондан эса бошлади ва узоқ-узоқлардан ўша бегона айиқ хидини олиб келди. Энди жилмоқ ниятида турган Пахмоқ бу исдан яна сергакланди. Ортига ўтирилди. Ўтирилаётиб, ғаними томонга яна кўз ташлаб қўйди. Бу пайтда Панжи саёқ водийга олиб чиқадиган сўқмоқдан ўтганди. Сўнгги умиди пучга чиққанини сезган Пахмоқ икки ўт орасида қолди. Секин жилиб қолай деса, кидиргани шу атрофда юриб-

ди. Қочмай деса, фаними бу томонга олиб чиқадиган сўқмоққа тобора яқинлашмоқда... Начора жон ширин. У дўлानазор ёқалаб ўтиб, жанубий тизмаларни қоралаб йўлга тушди. Худуднинг бу қисмини унчалик хуш кўрмасди. Яланг-яланғоч қоялардан иборат бу тизмалар жуда кўримсиз жойлар эди.

У яланғоч тизмалар бўйлаб бориб, Эгридара марказига тушмоқни мўлжаллади.

Тизмалар оралиғидаги илон изи, энсиз сўқмоқлар киррадор тошларга тўла эди. Сал эҳтиёткорлик қилинмаса, оёқни синдириб олиш ҳеч гап эмасди. Шунингчун ҳам овчилар бу ерни «оёқсиндирар» деб атайдилар. Шу боис, айиқ зоти тугул, бошқа жониворлар ҳам бу масканга кўп боравермайди.

Пахмоқ дастлабки тош устига оёқ қўяркан, ярадор оёғига янада кучлироқ оғриқ кирганини сезди. Фингшиди. Фингшиганча кузги офтоб нурида сўник тус олган яланғоч тизмаларга маъюс термулди. Тизмалар оралаб қочишдан маъни йўқлигини англаб, гарангсиб, бот фингшиди. У каловланиб, чор-атрофга жавдираркан, кўзи сал наридаги қўзиқоринсимон чоғроқ харсангга тушди. Ва беихтиёр ўша томонга жилди. Харсанг атрофида бир оз тентиди-да, бояги тулкига тақлид қилиб, унинг пойига чўқди. Кейин қоматини чўзиб, яхшилаб биқиниб олди. Эрталаб арчазорда қилган қилиғидан сўнг, биқинишда гап кўплигини фавқулодда фахмлаб етганди.

У вақтида биқинган экан. Орадан кўп ўтмай дўнгда Панжи саёқ пайдо бўлди. Дўнгдан туриб, кафти манглайида, атрофни узоқ ва синчков кузатди. Ўзича Пахмоқ юриши мумкин бўлган ерларни тусмоллади. Яланғоч тизмалар томонга айиқнинг ўтмагани аниқ. Ўтса, узоқдан яққол кўзга ташланарди. Унинг эътиборини ўнг томонга чўзилган энсиз сўқмоқ тортди. Сўқмоқ Пахмоқ биқинган харсанг ёнидан ўтиб, дара лабидаги арчазорга сингиб кетганди. Бу сўқмоқ дара бўйлаб бориб, бир ярим чақиримдан сўнг қуйига энарди. Панжи саёқ Пахмоқни арчазорда деб гумон қилди. Бирпас ўйловдан сўнг сўқмоққа тушди. Ошиқиброк, шунингдек, хиёл иккиланиброк юрди.

Қадам товушлари яқинлашган сайин Пахмоқнинг жони товонига туша борди. Кўп ўтмай димоғига қўланса тер хиди урилди. Бир хаёли ура қочиб қолмоқчи ҳам

бўлди. Хартугул ўзини босиб, харсангга баттар қапишди. Унгача фаними жуда яқин келиб қолганди. Ана у майда тошларга сирғала-сирғала харсанг ёнидан ўта бошлади. Салдан сўнг чанг босган этиги, кейин ўзи кўринди. Пахмоқ унинг ортидан қараб қоларкан ажиб бир ҳолдан ҳайрон бўлди. Фаними, қўлидаги милтигини демаса, ушоққина нарса экан. Бир сакрашда ортидан етиб, осонгина ерпарчин қилса бўларкан. Ҳайронлиги истакка алмашилиб, у ҳатто бир кўзғалиб ҳам олди. Аммо журъати етмади.

Бунгача, Панжи саёқ анча узоқлашиб улгурганди. Арчазорга етиб, теваракка синчковлик билан назар солди. У ерда жон шарпасини сезмагач, арчазор ёқалаб дўнгликка қайтди. Салдан сўнг дўнглик ортида кўздан йўқолди.

Остидаги тошни ҳўллаб қўйган Пахмоқ ниҳоят ўрнидан кўзғалди. Бегона айикни истаб, дўнглик сари юришни ҳатто хаёлига келтирмади. Оқсоқланганча арчазорга синган сўқмоққа тушди-да, Эгридара марказини қоралаб олға жилди.

• • •

Бу фикр Панжи саёқнинг бошига фавқулодда келди.

Бу пайтда у Эгридарага кираверишдаги Ялангтепага етган. Ёлғизоёқ сўқмоқдан охиста юқорига ўрлаётган эди. Ушбу фикр хаёлига келиши билан такқа тўхтади. Кўз ўнгидан Самад дўстининг уйида кўрган айик териси ўтди. Терини бор бўйича тасавурида тўла-тўқис гавдалантираркан, дуч келган тошга чўқди-да, тоғ бошидан пирпираб чиқиб келаётган куёшга мамнун боқди. Куёшдан андоза олгандек, юзи табассумдан ёришиб кетди. «Бирдан сўрамайман, — деб ўйлади. — Бирдан сўрасам бермайди. Озгина ичгандан сўнг сўрайман. Ичса жониниям аямайди. Ичмаса хасниям бермайди. Жўра, сени тўйга айтгани келдим, дейман. Қиз томон айик терисини сўратибди дейман. У менга, ўзинг овчи бўла туриб, тери сўрашга уялмайсанми, дейди. Мен эса уни мактайман. Тоза мактаганимдан сўнг тери тугул юрагини суғуриб беради у. Тавба, нега илгарирок шу нарса хаёлимга келмади, а? Пахмоқнинг кетидан қувгунча Самадникига бормайманми. Уйингдаги анову терини менга бер, жўра демайманми».

У елкасидан тоғ ағдарилганини хис этиб, ўтирган жойида атрофга мағрур боқди. Дўстининг уйига олиб борадиган яқин йўлни кўзи билан чамалади. Эгридара юқориси билан юриб Оқсувга, Оқсувдан эса чапга қайрилса йўли анча қисқаришини ўйлади. Аммо овчининг қисмати курсин, қўлингда яроғинг турса, овнинг хуружи тутмай қўймайди. Кўзи Эгридарага кираверишдаги қоялар оралиғига тушгач, овнинг хуружи тутиб, тагин фикридан қайтди. «Дара ичи билан юраман, — деб ўйлади. — Пахмоқ учраса — бахтим, шартга тинчитаман. Учрамаса, Самад жўрамнинг уйидаги терини опқайтаман. Тери райондаги анови начальниқка. Хотин эса бизга. Хотинди тўшга босайлик, у ёғи кейин бир гап бўлар. Лекин ортиқ имилласак, чатоқ бўладиганга ўхшайди. Пастқишлоқлик Мели тумшуқ унга одам қўймоқчи экан. Отни қамчиламасак қўлни бурунга тикиб қолаверишимиз ҳеч гап эмас. Бугун, агар учраса, ё Пахмоқни тинчитаман, ё Самаднинг уйидаги терини опқайтаман. Лекин шу начальниқка қойил қолмадим. Сассиқ пўстакнинг нимасига бунча қизиқади у? Ерга ташлаб қўярмиш. Ерга тапшлашга эчкиниқиям бўлаверадик-ку, ахир. Фарқи нима? Майли, сўз бердикми, бажармай иложи йўқ энди. Бажармасак, эркак эмас экансан дейиши тайин. Бу гапдан кейин бош кўтариб юрмоқ қийин. Аммо-лекин пулиния эркакча тўлайдиган. Бошқа биров у берган пулнинг чорак қисминиям бермасди. Бундай одамга ҳар қанча қилсанг арзийди. Қисқаси, бир амаллаб қутулиб олай, шундан кейин қаклик отиб, тулки отиб, тинчгина юрамыз. Муҳими, келинди қўлдан чиқармаслик. Бугун терини қўлга киритсак, эртан акамнинг қаватига ишга кирган бўламызда, келинди уйига совчиларни зинғиллатамыз, бу гал ишни битирмай қайтмаларинг, деймиз. Агар келин қўлдан кетса, бу дунё ҳаром, деймиз. Тўйдан кейин Мели бурун билан бир гаплашиб қўямыз. Мен оғиз солган нарсага нега тумшуқ тикиб эдинг деб, яхшилаб пўстагини қоқамиз. Жовлининг тўйида еган қалтакларинг эсингдан чиқдими деб, бир ғалвирдан ўтказамиз. Қасди бор-да, атай қилаяпти. Бўлмасам, қар эмас, оғиз солганимизни эшитган. Юрган бир саёқ-да деб, ўзича писанд қилмаган чиқар хали? Шошма, хали сенга бир отўйин кўрсатма-

самми! Лекин тезроқ отни қамчиламасак бўлмайди, йўғасам, энағар опқўйишдан ҳам тоймайди».

Панжи саёқ чинакамига ташвишга тушиб қолганди. Агар бу қадар ташвишга тушмаганида, бу даражада ич-этини емаган, Самаднинг уйидаги тери дабдурустдан эсига тушмаган ва ҳали-хануз Пахмоқнинг изидан овра-ю сарсон юрган бўларди.

Аслида бугун тонгда, кечаги оворагарчиликдан дили қаттиқ хира тортиб, одатдагидек, Пахмоқнинг жонига қасд этмок ўйида уйдан чиққанди. Самаднинг уйига ўтиш хаёлида ҳам йўқ эди. Қишлоқдан чиқаётиб, қўйларини ёйиб қайтаётган акасига дуч келганди. Акаси уни ёмон хабар билан қаршилади, дедики, бугун овингни бир амалла-да, эртан ишга чик, пастқишлоқлик Мели тумшуқ одам қўймоқчи эмиш. Олдинги гурунгда бу гап йўқ эди. Панжи саёқ акасига меровсираб боқди. Сўрогга тили бормаса-да, акасининг жиддий нигоҳидан, Мели тумшуқ ўзи танлаган аёлга оғиз солмоқчи эканини англади. Аввалига бадани жунжикиб, тиззаларидан мадор кетди. Кейин вужуди ғазабдан титраб, кўзларига қон қуйилди. Ўлдираман уни, деди. Ўлдираманинг нимаси, деди акаси унинг нодонлигидан ранжиб, жувон ҳали сенга товин эмас, боши очик аёлга ит ҳам, бит ҳам оғиз солади-да. Йўқ, у меники, деди Панжи саёқ ўжарлик билан, фақат меники. Ака деди, агар у сеники бўлса, бугун айиғингни тинчит-да, эртан қаватимга чик, индинга совчиларни қайта юборамиз, лекин билиб қўй, ишнинг бошини тутганлигинг ҳақидаги хабар совчилардан олдинроқ етиб боради...

Панжи саёқ шу ўтирганча туришга ошиқмади. Қуёш нури хуш ёқаётгандек, масрур бир ҳолатда ялпайиб ўтираверди. Нафсиламарини айтганда, унинг шошадиган жойи йўқ эди. Тери нақд. Шошиб қаёққа ҳам боради. Зора Пахмоқ учраб қолса, деган умидда дафа ичи билан юрилса-да, дўстининг уйига тушга қолмай етиб боради.

У ошиқмай чўнтагидан сигарет олди. Мирикиб тутатди. Узоқ-яқиндан эшитилаётган каклик овозига кулоқ тутиб, маъносиз илжайди. Кейин хаёли яна Пахмоққа кетди. Ўзи мўмингина деб ўйлаган жониворнинг бу қадар туткич бермас чиқиб қолганидан таажжубланди. Кеча кун бўйи бекорга санғиганидан таассуфланди.

Кеча тонгда Самаднинг уйидан чиқаётганида Пахмоқни учратишига аниқ ишонганди. Қидирувни Чуқуркамардан бошлаганди. Бекорга бу ерга бош суқмаганди. Биладики, Пахмоқ ярадор. Ярадор жониворлар Иссиқбулоқ қўлида кўп ўралашади. У буни кўп кузатган. Ҳатто ўзи ҳам ўтган йили лат еган оёғини шу қўлда даволаган. Булоқ суви бир оз иссиқ бўлгани билан, жуда хушдаво, танингни губордан тозалайди.

У кўл атрофни синчиклаб кўздан кечираркан, Пахмоқни уч-тўрт кун бурун келиб-кетганини пайқади. Демак, у ўздан кейин келибди. Нафрати белгиси сифатида этик изларидан бирига бошлаб тезаклаб кетибди. Панжи саёқ унинг бу қилиғидан хахолаб кулди. Кулакула дара ичи бўйлаб юрди. Йўл-йўлакай кўйган қопқонларини кўздан кечириб борди. Чамаси икки соатлардан сўнг сой бўйига тушиб, бир муддат нафас ростлади. Сигарет тутатиб, атрофни кўп ва хўп томоша қилган бўлди. Сой икки юз одимлардан кейин ўнг ёндаги тик қоя тубини ялаб ўтарди. Йўлни давом эттирмак учун сой кечиб нариги қирғоққа ўтиш лозим эди. Нариги бетдаги энсиз сўқмоқ сойга энган нишаблик тепасидан ўтарди. Сўқмоқдан юқоридаги қиялик қуюқ арчазор эди. Арчазор тик қояга бориб туташганди. У ўтирган жойдан сўқмоқ кесиби ўтган тошлоқ яланглик ва унинг ортидаги арчазор бемалол кўзга ташланиб турарди. Умуман олганда дара ичида бундай арчазорлар ниҳоятда сероб эди.

Панжи саёқ кетма-кет икки сигарет чеккач, қўлига милтиғини олди-да, сой ёқалаб сал юрди. Ўтиш мумкин бўлган жой қояга яқинроқ эди. У тошлар устидан сакраб нариги қирғоққа ўтди. Нишабликдан юқорилаб тошлоқ ялангликка чиқди. Арчазорга яқинлашганда, одатига кўра, милтиғини ўнғайроқ тутди. Арчазорга кириб, у янги тезакка дуч келди. Тезак жуда янги, ундан билинар-билинемас ховур таралиб турарди. Демак, Пахмоқ шу яқин ўртада. Аммо қайси томонга кетган? У ердаги қуриган хасларга, негадир арча шохларига эътибор берди. Хаслар ҳозир ўзи келган томонга эгилганди. У милтиғини қия тутганча, ялангликка отилиб чиқди. Ялангликда зор кўринмас, қоя тагидаги арчазордан бирор сас кулоққа чалинмасди. У атрофга аланг-жаланг қараб турганида, арчазорда нимадир кирс этди. Панжи саёқ

буни Пахмоқ эканлигини дарров фаҳмлади. Бироқ айиқ оксоқ бўлса-да, жуда эпчил экан, уни бирпасда ортда қолдириб кетди. Панжи саёқ уни қоралаб изидан тушди.

Ўша кунни Панжи саёқ уни Чуқуркамар юқорисидан қидирди, кейин водийга ўтди. Қайтишда яна Эгрідара бўйлаб юрди. Оқсув атрофларини ҳам бир сира кўздан кечирди. Аммо Пахмоқ ерга киргандай бутунлай ғойиб бўлганди.

Омадсизликдан Панжи саёқнинг ёмон қаҳри келди. Пахмоқни «чўлоқ» деб сўқди, «маймоқ» деб сўқди, «илойи пўстак бўлгур» деб сўқди, қўлимга тушсанг, ундок қиламан, бундок қиламан деб роса қаҳру ғазабини сочди. Кейин эса, одатдагидек, бирпасда тинчланиб, ошиқмай уйига жўнади. Ярим тунда уйига қайтаркан, ечинмаёқ қотиб қолди. Бугун тонгда яна йўлга чиқиб, акасидан юқоридаги шумхабарни эшитди.

Агар бу шумхабарни уч-тўрт кун бурун эшитганда, унчалик парво қилмаган бўларди, жуда нари борса, югурганники эмас, буюрганники, буниси бўлмаса, униси-да, деб қўя қоларди. Бироқ булоқ бошидаги «нон» воқеасидан сўнг бундай деб бўлмасди. Ўша кундан буён Панжи саёқ чин маънода, ошиқ эди. Хаётида илк бор ошиқлик ҳиссини туймоқда эди. Унинг алангали кучини сезмоқда эди. Шу боис, Мели тумшукдан қаттиқ ранжиди, кўнглида унга нисбатан ададсиз адоват кўзгалди. Лафзга сира тўғри келмаса-да, Самад дўстининг уйдаги терини олиб келишга қарор қилди. Жувондан айрилиб қолиш жуда оғирлигини анлагани сайин қарори қатъийлаша борди.

Лекин бу қарори Эгрідара бўйлаб юришига тўсқинлик қилолмади. Пахмоқ учраса — бахтим, учрамаса — отасининг гўрига, жўрамнинг уйдаги терини орқалаб қайтаман, дея секин ўрнидан туриб, бамайлихотир йўлга тушди. Теридан кўнгли тўқлиги туфайли, аввалгидек хушёр юрмади. Фақат тоғбегига рўбарў келиб қолмаслик ташвишида бўлди. Ҳар эсига тушганда, гудраниб, уни сўқиб борди.

Унинг тоғбеги билан сира сози чикмасди. Иккаласи гўё ит-мушук. Бироқ Панжи саёқ анойилардан эмас, у билан ади-бади айтишиб ўтиришдан кўра, кўзига кўринмай қўя қолишни маъқул кўради. Тоғбеги уни кўп пойлаган, аммо бирон марта ноқонуний иш устида қўлга ту-

широлмаган. Тўй-маъракаларда учрашиб қолишса, тоғбеги адоватини очик билдиради.

— Бирор кун бошлаб қўлга туширарим бор сени, — дейди бошқалар эшитмайдиган бир тарзда. — Ўшанда қонун йўли билан яхшилаб таъзирингни бериб қўяман!

Панжи саёқ анқовсирайди.

— Мусичадай беозор, безиён одамга буйтиб зуғум қилишингиз нимаси, ака, — дейди кўзларини пирпира-тиб. — Айбимиз товди яхши кўриш бўса, ана, эртадан бошлаб чикмадик тоғингизга.

У меровсираган сайин тоғбегининг жони ҳалқумига келади.

— Милтиқни бер, милтиқни, — дейди қазабини базўр жиловлаб.

Панжи саёқ баттар меровсирайди. Чаккасини қирт-қирт қашиб, қаншари остидан қарайди.

— Милтиқ уйда-ку, ака, — дейди, милтиқ шу тобда қўлида эмаслигидан ичи ачигандай.

— Опкеб бер! — дейди тоғбеги гижиниб. — Бўлма-сам, участкавойни бошлаб бораман-да, ўзим тортиб ола-ман!

— Ҳаққингиз йўқ-да, ака. — Панжи саёқ ошқора эр-маклаб кулади. — Биз ким — овчилар жамиятининг аъзосимиз. Милтиқ сақлашга ҳуқуқи бор одамлардан-миз. Давлатга ҳар йили план берамиз. Давлатнинг ўзи, Бердиёров Панжининг яроғ сақлашга ҳаққи бор, деган документ бериб қўйган. Нима, сиз давлатданам зўрми-сиз? Ё документдан ҳам кучингиз кўпми?

Тоғбегининг кўзларига қон қуйилади. Қўлидан кел-са-ю, ерга қозиқ қилиб қокиб юборгудек бир вазоҳатда тикилади унга.

— Ўша документни зиён-безиён жониворларни кир-гин деб бермаган-ку, ахир, — дейди сўнг чийиллаб.

— Олдин тутинг, кейин гапиринг, — дейди Панжи саёқ сиртига сув юқтирмай. — Мусичага озор бермайдиган одамман мен. Тухмат қилганингиз учун ўзим уйин-гизга участкавойни бошлаб бораман.

Тоғбеги уни бирон марта тутмаган, ўйланқираб қола-ди. Лекин бўш келишни хаёлига келтирмайди.

— Қопқонлар кимники? — дейди қазаби баттар авж-ланиб. — Қўриқхонага қопқон қўйиш ман этилганини билмайсанми, нима?! Тунов кунни Қизилбурундаги қоп-

қонингга кийик тушиб қопти. Яхшиям бориб қолганим, йўқса, унияж жигилдонингга урардинг!

— Ё тавба, — Панжи саёқ, бу не тухмат дегандай елка учиради. — Ахир қопқонга, Панжиники, деб ёзиб қўйилмаган-ку, ака. Нима қиласиз одамнинг ажинасини отлантириб!

Охир-оқибат, тоғбеги бу хил тортишишдан маъни йўқлигини англаб, паст тушади, худонинг нимаси кўп, куни кўп, дейди тахдидли охангда, бирор кун қўлимга тушарсан ахир, ўшанда ийиғингни чиқараман сен болани!

Тоғбеги хануз унинг «ийиғини чиқариш» умидида юради. У эса, сира тутқич бермайди. Тоғбегининг шарпасини сезиши билан биқиниб олади. Фақат қопқонларига жуда ичи ачийди. Тоғбеги анчагина қопқонларини йўқотиб юборган. Шунингчун, Панжи саёқ доим унинг ортидан сўкиб юради. Олдида эса ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдай илжайиб тураверади. У илжайгани сайин тоғбегининг жони чиқади. Аммо қўлга тушмаган ўғри, ўғри эмас дегандек, нима ҳам қила оларди, шўрлик.

Панжи саёқ теваракка лоқайд кўз ташлаб, ҳали у бетда, ҳали бу бетда ўзидан дарак бериб, тинимсиз сайраётган какликларга эътибор бермай борарди. Қайтишда, дерди маст одамдай ўзича гудраниб, саккиз-тўққизингнинг унингни ўчираман-да, бугун бир шўрва осаман, ҳозирча эса сайраб турларинг, қушчаларим, ҳозир отсам, жўрамдан ортмайсанлар, каклик шўрвани мендан яхши кўради у.

У беғам бир алфозда Эгридара белидаги чоғроқ йўлакка рўбарў бўлди. Бу ерда сўқмоқ кескин баландлашиб, тик қоя сиртидан ўтарди. Паст ҳам, тепалик ҳам гўё пичоқ билан кесилгандек, тик жарлик эди. Пастга қараган одамнинг боши айланарди. Қуйида пишқириб оқаётган сой юқоридан худди ариқчадек бўлиб кўринарди. Икки от бемалол сифарли бу йўлакнинг энг юқори қисмидан катта-кичик харсанглар оралаб ўтиларди. Харсанглардан сўнг яна нишаблик бошланарди. Нишаблик сой ёйилиб оқадиган, икки томони тик қоядан иборат хушманзара кенгликка олиб тушарди. Бир сўз билан айтганда, Эгридара ўз номи билан Эгридара эди. Бу ерда ноқулай сўқмоқлар ҳам, хушманзара кенгликлар ҳам истаганча топилади.

Панжи саёқ елкасидан яроғини олди-да, подачи таё-

ғини белига тирагандек, уни белига кўндаланг кўйиб секин-аста баландлай бошлади. Йўл-йўлакай ярмигача намланган оғзидаги сигаретни пуфлаб пастга учириб юборди-да, оёғи остидан бир нима топадигандай, ерга бокқанча йўлнинг танобини торта бошлади.

• • •

Айни шу пайтда Пахмоқ йўлак тепасидаги харсанглар орасида дахшат ва кўрқувдан бамисоли баргдай титраб турарди.

У бу ерга Панжи саёқдан сал бурун етиб келган, хушманзара кенгликда ивирсиб юрган тоғбегига кўзи тушиб, олға силжишга ботинолмай турганди. Тоғбеги кетар, деган умидда, зўр сабр ва бардош ила кутмоқда эди. Бунга сари тоғбеги ошиқай демас, отини эса нарига кантариб, аллақердан оёғига қопқон илаштириб келган улкан тоғ тулкисининг тепасида чўнқайганча, уни «кишан»дан халос этмокни ўйлаб ўтирарди. Нодон тулки эса бошида халоскори турганини сезмай, унинг узатилган қўлини ғарчча тишлаб олмоқ пайида жонҳолатда у ён-бу ён талпинар, гоҳо оёғини бамисоли омбурдай сиқиб турган қопқонга вахшат билан оғиз солиб қўярди. Ана у эҳтиёт юзасидан чўзган қамчи дастасини жонҳолатда ғажиб, тулкиларга хос ириллаганча уни силкилай бошлади. Унинг бу қилиғи тоғбегига қизиқ туюлди шекилли, кулиб уни баттар қутуртирмоққа тушди. Тоғ тулкиси кучли ва чиройли эди. Қопқонга орқа оёғи илингани боис, ўзини химоя қилишга бемалол ҳаракатлана оларди. Ҳатто у тоғбегининг тиззасига сапчишга ҳам уриниб кўрди. Тоғбеги ўзини ортга олгани ҳамон ер тирнаб қочишга интилди. Бироқ тошлар орасига сиқилиб қолган қопқон бунга изн бермас, боз устига, тоғбеги қўлини чўзишни қўймасди. Тулки яна ва яна ўзини химоя қилишга ўтади. Оҳиста ва таҳдидли ириллаб, ҳар дақиқада сапчишга шай ҳолда, тоғбегининг қўл ҳаракатларини зимдан кузатади. Ора-сирада ер тимдалаб олата-сир қочиб қолишга тиришади.

Пахмоқ бошда бу манзарани бамайлихотир кузатиб турди. Бу пайтда юрагида на кўрқув, на ташвиш бор эди. Тоғбегининг кетишини кутиб, харсанглар орасида томошабин бўлиб ўтирарди. Тоғбегининг қораси ўчиши ҳамон манзил томон йўл тортмоқчи эди.

У бугун ҳам Чуқуркамар юкорисидаги дўланазорга қоралаганди. Нега деганда, туни билан оёғи сирқираб, кўнглида ўша ўзга жонивор меҳрига ташналик қайта бош кўтарганди. Улкан бошини унинг илиқ пинжига сукиб, бир зумга, атиги бир зумга чуқур тин олиш учун у ҳамма нарсага тайёр эди. Нотаниш айиқнинг гинали мўлтираб тикилишлари ҳар одимда кўз ўнгида қайта-қайта гавдаланиб, мисоли оҳанграбодай ўзига чорламоқда эди. Оёғидаги оғриқ эса бу истакни баттар кучайтирмоқда эди.

Кечаги таъқиб остида бетиним юришлар ўз таъсири-ни кўрсатмай қолмаганди. Боз устига, кеча кечга яқин, довдираб, майда тошли қияликдан пастга думалаб кетганди. Сал имодан қуйига бамисоли селдай оқувчи бу тошли қияликдан айиқ тугул, кийик ҳам ўйланқираб юрарди. Пахмоқ тошлар оқимига кўшилиб пастга думаларкан, чуқур зов бўйидаги ёлғиз арчага базўр илашиб қолганди. Ўшанда ярадор оёғи бўларича бўлганди.

Оёғининг бетиним қақшаб оғриши ҳам ундаги ички истакни босолмаганди. Тонгданоқ у йўл тадоригини кўрган, оч-наҳор Чуқуркамарни қора тортганди. Гўё ўша ерга борса, жони бутунлай ором топадигандек, ажиб бир жаҳд ила олға интиларди.

Ҳозирча унинг бу ҳаракатига тоғбеги тўсиқ бўлиб турарди. У норозиланиб, секин фингширкан, бирдан кўрқиб кетди. Бурун катаклари керилиб, хавони бот-бот искади. Сўнгра ел эсаётган томонга, ортига кескин ўгирилди. Не кўз билан кўрсинки, пастдан шу тарафга қараб Панжи саёқ чиқиб келарди. Ана у йўлак бошига етиб, бир зумга тўхтади-да, елкасидан яроғини олиб белига кўндаланг қўйди. Кейин секин-аста тепага ўрлай бошлади.

Пахмоқ икки ўт орасида қолганди. Олға босай деса, тоғбеги бор, ортдан эса ажал бостириб келмоқда. У беихтиёр ўнг ёнига ўгирилди. Кўзи тик қоя сирти бўйлаб юкорига югургилади. Қоя бошида арча тошни ёриб чиққан, ундан тепада кўм-кўк осмон. Осмонда бир бургут эмин-эркин сузиб юрибди. У чап ёнга интилди. Тубсиз жаҳаннамга кўзи тушиб, юраги орқасига тортиб кетди. Қуйидаги сой бамисоли илондай тўлғаниб оқарди. У харсанглар орасида у ён-бу ён талпиниб, нолакор фингшиди. Фингший-фингший фанимига жавдираб боқди.

Ғаними бамайлихотир келмоқда эди. У титраб олға талпинди. Аммо уч-тўрт одим босмай, беихтиёр тўхтади. Тоғбеги ҳануз тулки билан андармон эди.

У йиғлаганнамо овозда гингшиди. Нажот қидириб, аянчли овозда ингради. Нажот эса йўк — йўлакнинг икки тарафи ҳам инсон зоти томонидан тақа-тақ бекитилганди.

Пахмоқ барча жониворлар каби инсон зотидан жуда каттиқ хайиқарди. У тоғбегими, овчими, бурнини эплаёлмайдиган ёш болами, барибир — жониворлар инсонни ўзига дўст деб билмайди. Иложи борича улардан узоқроқ юришга ҳаракат қилишади. Шу тобда Пахмоқ инсонларга хос жиндеккина идрок этолганда эди, у таваккалига олға босган бўларди. Тоғбеги, табиий, унга тегмасди. Отини миниб, гўё уни кўрмагандай, астагина жўнаб қоларди. Бирок буни Пахмоқ қаердан билсин. Айни пайтда эса тоғбеги кўзига ғанимидан даҳшатлироқ кўринмоқда эди. Негаки, у кўз ўнгида тулки шўрликнинг жонини олмоқ қасдида куймаланарди-да. Худди тулки ўзи тутиб олган суғурини эрмаклаб ўлдиргандай, у ҳам тутқунини шу зайлда кийнамоқда эди-да. Кўз ўнгидаги воқеадан шу хулосага келган Пахмоқ юрак ютиб олға босармиди. Унинг харсанглар орасида жон талвасасида чир айланишдан бўлак иложи қолмаганди.

Лекин, ўз навбатида, инсон ҳам йирик жониворлардан чўчийди. Масалан, тоғбеги уларнинг жонини ҳимоя қилади-ю, аммо ўзларидан кўрқади. У ҳозир тулкини бир амаллаб қопқондан бўшатаркан, тинмай сўкинарди. Нега деганда, тулки уни бошлаб тишлаб олганди. Тоғбеги уч оёқлаб қочиб бораётган тулкига ортиқ эътибор бермай, билагидаги қонни юваркан қопқон кўйган шоввознинг гўрига тинмай фишт қалар, етти пуштини қолдирмай сўқарди.

Аммо буни Пахмоқ кўрмади. Тоғбегининг отига миниб, дара ичкарасига жўнаб кетганини ҳам сезмади. Бу пайтда унинг бутун диққат-эътибори Панжи саёққа қаратилган эди. Аввалига нажот қидириб, харсанглар орасида роса изғиди. Икки бор харсанг пойига бикиниб, ҳар сафар бир дакикадан ортиққа сабри чидамай, яна бикинган жойидан отилиб чикди. Ҳатто даҳшат оғушида тик қояга тирмашиб кўрди. Орада сакраш умидида куйига мўралаб-мўралаб ҳам кўйди. Ҳамма ҳаракатлари

зое эканлигини сезгач, тақдирига тан бергандай, фаними томонга ўгирилиб олди. Фингшиганча унинг ҳаракатларини кузата бошлади.

Панжи саёқ қўланса тер хидини бурқситиб яқинлашган сайин Пахмоқнинг юраги туйқусдан ғазаб ва нафратга тўла борди. Қизиқ, ҳозиргача бутун вужудини бамисоли баргдай титратган кўрқув қаергадир изсиз йўқолиб, унинг ўрнини мислсиз қаҳр эгаллади. Бу хил ҳолат жониворларда энг ночор пайтда юзага келади. Ўлимни бўйнига олган жонивор уни мардона қаршилайди. То жони танини тарк этмагунча киши ақли лол қоладиган бир даражада ғоят сабот ва бардош ила қаршилик кўрсатишда давом этади. Тоғ тулқисининг тоғбегига қилган ҳамласининг боиси ҳам мана шунда эди.

Пахмоқ ҳозир шу ҳолатга кирганди. Бироқ, ғазабдан ҳали ақлини йўқотмаган, йўқотмагани сабабли, ақл-идрокка эмас, шуурига бўйсуниб, оҳиста кетига тисландида, иккинчи харсанг ортига ўтди. Ортида яна иккита харсанг бор эди. Пахмоқ иккинчисини маъқул кўрди. Аввалига чўнқайди. Сўнг бор бўйича қаддини ростладида, шайланиб, харсангга қапишиброқ турди. Харсангга соғ чап оёғи билан таянди. Аммо зарб бермоқ учун уни бўшатмоқ лозим эди. У чап оёғини бўшатаркан, беихтиёр ўнг оёғига суянди ва жароҳати оғриб, ўкириб юборишига сал қолди. Ҳартугул, вақтида ўзини тия билди. Секин фингшиб, жароҳатини яларкан, кўнглида иккинчи бир ҳис — қасос бош кўтарди. Қасос туғёни шуур ўрнини идрок билан тўлдирди. Бор тортган азобларининг бош гуноҳкори мана шу одам эканлигини, шу туфайли жони қийноқдалигини, агар бу тирик юрса, гинали нигоҳ ташлаб, юрагини англрсиз ҳис-туйғуларга тўлдирган бегона айикнинг дийдорига ҳеч қачон етиша олмаслигини охир-оқибат ёрқин бир тарзда идрок эта олди.

У энди фанимига қасоскор туйғу ила боқди. Қасос лаззати бутун вужудида ёқимли бир титроқ уйғотди. Ғаними эса ҳеч нарсадан хабарсиз бир ҳолатда битта-битта босиб келарди. Оёғи остига тикилганча, ниманидир ўйлаб, мийиғида илжайиб-илжайиб келарди.

Пахмоқ харсангга баттар қанишди. У энди фанимини кўрмас, қадам товушларини аниқ эшитиб турарди. Ана у биринчи харсангдан ўтди. Белига кўндаланг қўйилган милтиғининг қўндоғи тошга тегиб ўтди. Қўндоқ товуши-

дан кейинги учинчи ё тўртинчи кадам сасидан сўнг, Пахмоқ харсанг ортидан шиддат-ла сирғалиб чикди-да, ганимининг нақ қошида пайдо бўлди. Улар ораси атиги бир одим эди. Кутилмаган бу ҳолдан Панжи саёқ, даҳшатдан кўзлари олайганча, шамдай қотиб қолганди. Лоақал қимирлашга, овоз беришга ўзида куч топмай, мисоли бақадай қотганди.

Инсон дегани шундай дақиқаларда ожиз бир махлуқдан фарқсиз бўлиб қолишини сўнгги лаҳзада фаҳмлаб етган Пахмоқ бундан гоят хайратланди-да, ўша хайрат оғушида ганимининг гарданига панжаси билан бошлаб бир туширди. Шўрлик Панжи саёқ фик этишга улгурмай, пастга тошдай юмалаб кетди.

Бу ҳодиса дақиқанинг ўндан бир улушида бўлиб ўтган эса-да, Пахмоққа гўё йилдай чўзилди. У бошида оҳиста, кейин баланд овозда ўкириб юборди. Ўқирган кўйи аввал пастга, сўнг тўртинчи харсанг ёнига бориб, тоғбеги турган томонга қаради.

У ерда тоғбегининг қораси ҳам кўринмасди.

• • •

Жониворлар табиатидан келиб чикқан ҳолда иш тутган Пахмоқ йўлақдан пастга қараркан, бирдан ўзининг ҳаловат оғушида эканини сезди, ганими ортиқ безовта қилолмаслигини ҳис этди. Бундан у туйқусдан шодланиб, нораства айиқчалардай ўйноқлаб кетди. Ўйноқлади-ю, оғриқ азобидан бўкириб юборди. Ярадор оёғини кўтариб, иссиқ тили билан ялаб-юлкашга тушди. Жароҳатини ялай туриб нолакор фингшиди, ўша бегона урғочи айиқ эшитишини истагандай, чўзиб-чўзиб фингшиди. Сўнгра кўнгли оромбахш туйғуларга тўлиб-тошиб, олға интилди. Бўлғуси кунлар унга ниманидир, нималарнидир ваъда бераётгандай эди.

Айни шу паллада тоғнинг бошқа бир бурчида ўзга бир юрак ўз-ўзидан беадад ғуссага тўлган эди. Кўкбулоқлик бу жувоннинг таъби аввалига хиралашди. Хиралик кўп ўтмай ғуссага айланди. У юрагини аёвсиз кемираётган ғуссанинг боисини англаёлмай, теварагини гир қуршаган тоғу тошларга маъюс ва ғамгин термулиб қолди.